

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: природоохоронний
Кафедра: екологічного права і контролю

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: Характеристика та оцінка стану рекреаційних ресурсів Херсонської області

Виконала магістрант групи МЕК-21
Спеціальності 101 «Екологія»
Калуян Ольга Валеріївна

Керівник роботи к.геогр.н., доц.
Сапко Ольга Юріївна

Рецензент д.геогр.н., проф.
Тучковенко Юрій Степанович

ОДЕСА – 2022

АНОТАЦІЯ

Характеристика та оцінка стану рекреаційних ресурсів Херсонської області.

Калуян Ольга Валеріївна

Актуальність теми дослідження. Херсонська область займає одне з провідних місць серед регіонів України за рівнем забезпеченості цінними природно-рекреаційними та історико-культурними ресурсами, здатними викликати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів. Тому, розвиток рекреаційного потенціалу області є одним із найактуальніших завдань на сучасному етапі.

Метою роботи є характеристика стану та проблем природних рекреаційних ресурсів Херсонської області та оцінка їх рекреаційного потенціалу.

Об'єктом дослідження є рекреаційні ресурси Херсонської області. Предметом дослідження є стан рекреаційних ресурсів Херсонської області.

Методом дослідження є систематизація та обробка наявної інформації про стан рекреаційних ресурсів Херсонської області.

Результатом роботи є визначення проблем та оцінка рекреаційного потенціалу Херсонської області.

Отримані результати можуть бути використані місцевими органами влади при прийнятті управлінських рішень, щодо охорони та раціонального використання рекреаційних ресурсів Херсонської області, а також будуть використані в навчальному процесі ОДЕКУ.

Робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків та списку літератури з 55 джерел. Загальний обсяг роботи складає 101 сторінок, у тому числі 2 таблиць та 25 рисунків.

Ключові слова: Херсонська область, рекреаційні ресурси, екологічний стан, екологічні проблеми.

SUMMARY

Characterization and assessment of the state of recreational resources of the Kherson region.

Kaluian Olha Valeriivna

Relevance of the research topic. Kherson region occupies one of the leading places among the regions of Ukraine in terms of the level of provision of valuable natural-recreational and historical-cultural resources, capable of arousing significant interest among domestic and foreign tourists. Therefore, the development of the recreational potential of the region is one of the most urgent tasks at the present stage.

The purpose of the work is to characterize the state and problems of natural recreational resources of Kherson region and assess their recreational potential.

The object of research is the recreational resources of Kherson region. The subject of the study is the state of recreational resources of Kherson region.

The research method is to systematization and processing of available information on the state recreational resources of Kherson region.

The result of the work is the identification of problems and assessment of the recreational potential of Kherson region.

The obtained results can be used by local authorities in making management decisions on the protection and rational use of recreational facilities resources of Odessa region, and will also be used in the educational process of ODEKU.

The work consists of an introduction, 3 chapters, conclusions and a list of references from 55 sources. The total volume of the work is 101 pages, including 2 tables and 25 figures.

The keywords are: Kherson region, recreational resources, ecological condition, ecological problems.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
1 ХАРАКТЕРИСТИКА КЛІМАТИЧНИХ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	10
1.1 Клімат.....	11
1.2 Опади	15
1.3 Рельєф та водні ресурси	17
1.4 Бальнеологічні ресурси	21
1.5 Біологічні ресурси	26
1.5.1 Рослинний світ.....	26
1.5.2 Тваринний світ	28
2 ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	31
2.1 Забруднення атмосферного повітря	31
2.2 Виснаження та забруднення водних ресурсів	33
2.3 Поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами та агрохімікатами.....	36
2.4 Деградація земельних ресурсів.....	37
2.5 Збереження біорізноманіття	38
2.6 Екологічні наслідки російського вторгнення в Україну	41
3 ОЦІНКА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	52
3.1 Поняття та класифікація туристично-рекреаційних ресурсів.....	52
3.2 Характеристика рекреаційних ресурсів адміністративних районів Херсонської області	55
3.2.1 Каланчацький район.....	57
3.2.2 Скадовський район	62
3.2.3 Білозерський район	67
3.2.4 Генічеський район	71

3.2.5 Голопристанський район	75
3.3 Методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів.....	79
3.4 Результати оцінки туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів Херсонської області	83
ВИСНОВКИ	87
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	89
Додаток А	94

ВСТУП

Херсонська область, розташована у дельті найбільшої в Європі річки, на берегах водосховища і двох морів, має місію захисту та збереження природних багатств національного і міжнародного значення. Основними відмінностями, що відрізняють Херсонщину від інших є поєднання значних обсягів природних ресурсів, кліматичних умов як для вирощування сільськогосподарських культур та риборозведення, так і для реалізації рекреаційних можливостей переважно на узбережжі Чорного та Азовського морів [1].

За наявністю природних, рекреаційних та історико-культурних ресурсів Херсонська область належить до регіонів України, перспективних для розвитку рекреаційної галузі. М'який помірно-континентальний клімат (коротка малосніжна і морозна зима, тривале жарке літо). Різноманітність ландшафтів, унікальна флора і фауна, численні озера, понад 70 родовищ цілющих джерел, багата історико-культурна та архітектурна спадщина, розвинена транспортна мережа, багатий кадровий потенціал. Усі ці переваги сприяють розвитку туризму в регіоні та якісно впливають на загальну соціально-економічну ситуацію.

Актуальність роботи. У продовж останніх десятиліть під впливом антропогенних факторів у Херсонській області спостерігається погіршення стану природних ресурсів. Гостро постали такі екологічні проблеми, як погіршення якості ґрунтових (питних) вод, деградація земельних ресурсів, забруднення атмосферного повітря, втрати біорізноманіття та ін.

Однією з основних причин погіршення стану природного середовища є діяльність людини або техногенна діяльність. Хоча в регіоні мало підприємств, які прямо впливають на довкілля, існує безліч підприємств, які безпосередньо пов'язані з використанням природних ресурсів.

Також, потрібно звернути увагу до нових сучасних екологічних проблем області, пов'язаних з воєнними діями. Варто зазначити, що на Херсонщині ще до війни екологічний стан області визначався як незадовільний.

Метою цієї роботи є аналіз стану природних ресурсів і розгляд екологічних проблем Херсонської області, що включає і нові на сьогодні проблеми пов'язані з воєнними діями. Також, робота включає дослідження рекреаційних можливостей окремих районів Херсонської області та оцінка придатності туристично - рекреаційних ресурсів адміністративних районів для туристичної діяльності.

Об'єктом дослідження є рекреаційні ресурси Херсонської області. Предметом дослідження є стан рекреаційних ресурсів Херсонської області.

Методом дослідження є систематизація та обробка наявної інформації про стан рекреаційних ресурсів Херсонської області.

Результатом роботи є визначення проблем та оцінка рекреаційного потенціалу Херсонської області.

Основні наукові результати кваліфікаційної роботи було представлено на: Конференції молодих вчених ОДЕКУ (Одеса, травень 2022 р.), Міжнародній науковій конференції молодих вчених «Регіональні проблеми охорони довкілля» (Одеса, вересень 2022 р.). За результатами роботи надруковано три тези доповідей.

Роботу викладено на 100 сторінках, наведено 2 таблиці, 25 рисунків, 1 додаток. Перелік використаних джерел містить 55 пунктів.

1 ХАРАКТЕРИСТИКА КЛІМАТИЧНИХ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Херсонська область розташована у Причорноморській низовині на півдні України та межує із Запорізькою областю на сході, Миколаївською областю на північному заході, Дніпропетровською областю на півночі та Кримом по Сивашу та Перекопському перешийку на півдні. Із заходу на схід територія області простягається на 258 км з географічною східною довготою $31^{\circ} 46'$ та $35^{\circ} 09'$, а з півдня на північ – на 180 км з географічною широтою $45^{\circ} 58'$ та $47^{\circ} 05'$ [1]. Карта Херсонської області представлена на рис. 1.1.

Рис.1.1 – Географічне положення Херсонської області [2].

Херсонська область утворена 30 березня 1944 р. Має площу 28,5 тис.км², що складає 4,7% території України. По адміністративних округах до нього входять 18 районів (рис.1.2), 3 міста обласного

підпорядкування, 30 міських поселень та 658 сільських поселень. Обласним центром є м. Херсон [1].

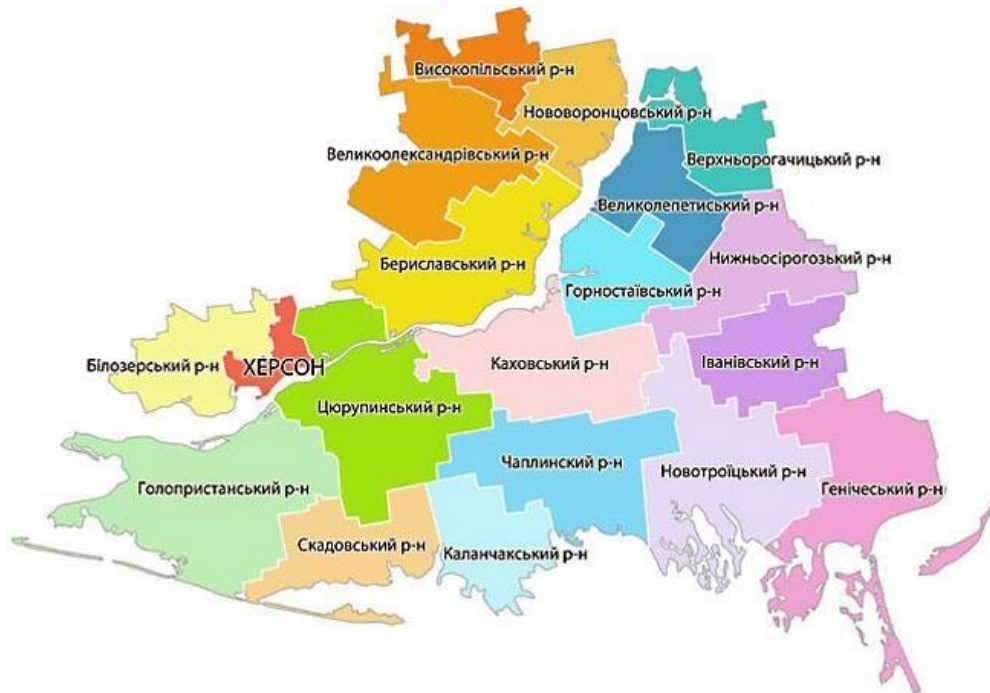

Рис.1.2 – Адміністративний склад Херсонської області.

1.1 Клімат

Херсонська область розташована в континентальній області кліматичної зони (поясу) помірних широт і характеризується помірно-континентальним посушливим кліматом. Середня температура повітря за рік по області становить $9,8 - 10,8^{\circ}\text{C}$ і має тенденцію до підвищення, що можна спостерігати на рисунку 1.3. Середня температура січня (найхолоднішого місяця) становить мінус $0,8 - 2,2^{\circ}\text{C}$, липня (найтеплішого місяця) - $+22,9 - 23,9^{\circ}\text{C}$ [3].

Динаміку середньорічної температури повітря Херсонської області за період з 1905 по 2018 рр. наведено на рис. 1.3 за даними [4].

Клімат Херсонщини формується під впливом загальних і місцевих кліматоутворюючих факторів. Основними факторами які впливають на

формування клімату в області є такі, а саме: радіаційні фактори, характер підстиляючої поверхні та особливості циркуляції атмосфери [3].

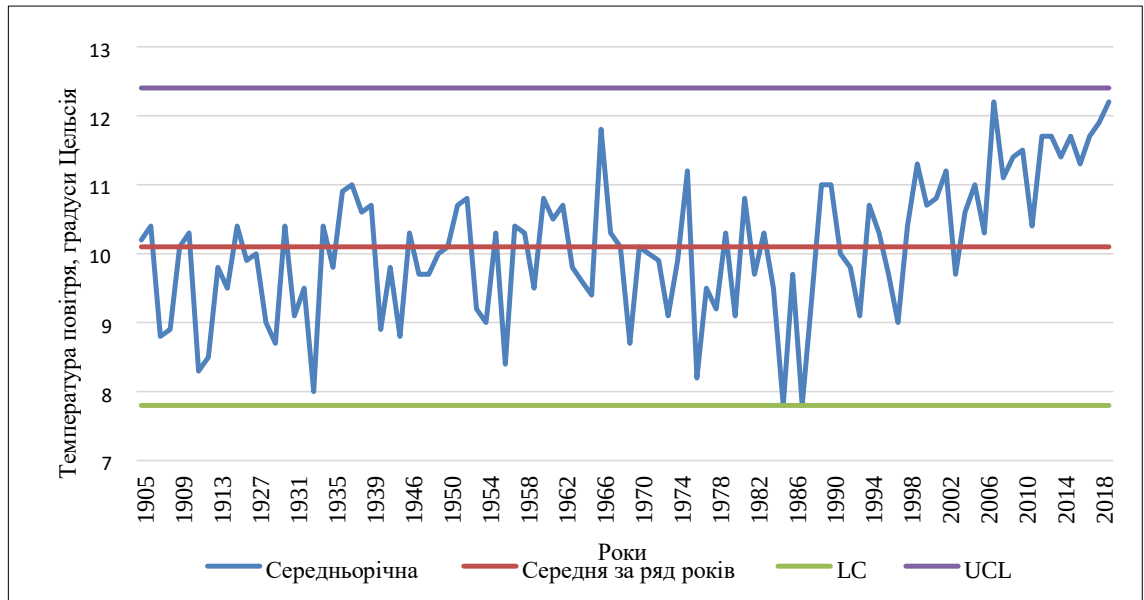

Рис.1.3 – Динаміка середньорічної температури повітря Херсонської області(1905–2018 рр.) [4].

Сумарна сонячна радіація переважно залежить від географічної широти місцевості. Територія області знаходиться у зоні помірного поясу освітленості приблизно на 46° північної широти. Він визначає кут падіння сонячних променів поверхню землі. Приблизно від 22° вдень зимового сонцестояння до приблизно 44° вдень весняного рівнодення і до 67° вдень літнього сонцестояння. Відповідно територія Херсонської області більше освітлюється й прогрівається, ніж у інших областях України [3].

Зі складових загальної циркуляції атмосфери на формування клімату Херсонщини найбільший вплив надають: розташування області в поясі низького тиску помірних широт – на шляху західного переносу повітря; переважання помірних (морських і континентальних) повітряних мас і окремі вторгнення арктичного або тропічного повітря. Циклони переміщуються на південь України з західних районів Чорного моря, низов'їв Дунаю, півночі Італії регулярно протягом року. Щорічно над Херсонщиною проходить у

середньому до 40 циклонів. Узимку спостерігається підвищена циклонічна діяльність, менша – навесні і восени. З переміщенням циклонів у холодний період року пов'язані найбільш різкі зміни погоди: дощі і снігопади, сильний вітер, різкі потепління і раптові похолодання. Улітку циклонічна діяльність стає причиною значних фронтальних опадів [3].

Серед факторів, що характеризують підстильну поверхню, основними є незначна висота території над рівнем моря, відсутність гір, близькість до морів і формування бризової циркуляції.

Інтенсивність та характер основних кліматоутворюючих факторів суттєво змінюється по сезонах [3].

Літо на Херсонщині спекотне та сухе. Влітку значну роль відіграє трансформація повітря в областях підвищеного тиску. При таких процесах протягом тривалого часу утримується спекотна та суха погода. Літній період (15°C і вище), триває від 132 до 142 днів, з 11 – 17 травня до 24 – 30 вересня. Сумарна середньодобова температура повітря в цей період коливається по області від 25°C в північних районах до 27°C у центральних районах та 28°C – в приморських. Максимальні температурні параметри були зафіксовані в районі $+40^{\circ}\text{C}$ (Нижні Сірогози). У середньому літом температура становить $22 - 23^{\circ}\text{C}$. Найбільш теплий місяць – липень.

У теплу пору року частіше дмуть західні, південно-західні та північно-західні вітри.

Особливістю літнього періоду для Херсонщини є те, що часто можливий град, зазвичай, це короткочасні і не дуже часті явища. Влітку опади найчастіше бувають у вигляді інтенсивних короткочасних злив. Також, на території області в літній період спостерігаються такі явища як дуже сильний дощ, сильний вітер та пилові бурі. У липні та серпні вологість повітря досягає свого мінімуму і становить $36 - 40\%$, що супроводжується частими суховіями – поєднання спеки та низької вологості з сильним вітром. Це може тривати до місяця.

Влітку сюди надходять теплі повітряні маси із Північної Африки, Малої Азії та Балкан, які саме і є причиною ранніх осінніх заморозків.

Зима на Херсонщині в основному тепла та малосніжна. Мінімальна температура взимку зафіксована в межах -32°C (Генічеськ, Нижні Сірогози, Херсон), однак це аномалія. Зазвичай в середньому, навіть у січні температура не опускається нижче -5°C . Поріг у нуль градусів зазвичай долається 7 – 9 грудня. Відлиги бувають часто, оскільки на території області повітряні потоки Арктики (арктичні повітряні маси) змінюються циклонами, кількість днів з відлигами за період грудень-лютий по області коливається від 58 – 67. Відлиги, які тривають більше ніж 5 днів поспіль, зумовлюють порушення зимового спокою озимини, що призводить до зниження морозостійкості рослин.

Після тривалих відлиг за наявності снігового покриву існує велика ймовірність його руйнування, що сприяє утворенню на полях крижаної кірки. Раз на десять років спостерігаються небезпечні для посівів крижані кірки товщиною понад 10 мм та тривалістю залягання понад 3 декади.

Максимальна абсолютна вологість припадає на січень і лютий. У зв'язку із проходженням фронтів часто виникає суцільний покрив шаруватих хмар, який влітку не спостерігаються.

У межах цієї області сніговий покрив нестійкий. У середньому по області за наявності снігу буває від 30 до 40 снігових днів на рік. На узбережжі цей показник падає до 20 днів. Середня висота снігового покриву взимку 3 – 4 см, але в залежності від року максимальна висота може досягати 21 – 44 см, а кількість хуртових днів – 15. При цьому хуртовина не буває довше 6 годин. В останні роки досить часто спостерігається зимові періоди без сталого снігового покриву або взагалі безсніжні зими. Оскільки вітер узимку сильний, а структура снігу – пухка, на полях часто виникають ділянки без снігового покриву [3].

Антициклони на Херсонщині найчастіше утворюються саме взимку. Напрямок вітру переважно східний і північно-східний.

Зимовий період триває десь від 67 до 77 днів, з 6 – 14 грудня до 14 – 22 лютого, коли відбувається стійкий перехід середньої добової температури повітря через 0°C у бік потепління та починається весна [3].

Весна та осінь переважно суха та сонячна. Клімат у міжсезоння має свої особливості. З початком весни настає підвищення температури. Поріг в 0 °C долається вже на початку березня, а +5 °C настає вже до 20 березня. Починаючи з березня, температура повітря на тлі частих знижень починає рости, спочатку поступово, потім більш інтенсивно, особливо в квітні. Але це не виключає виникнення заморозків. Перші осінні заморозки в повітрі спостерігаються в третій декаді вересня, у приморських районах – в другій декаді жовтня, останні весняні – у першій декаді травня, у приморських районах – у другій декаді квітня.

При цьому восени похолодання також настає поступово, що притаманно помірному клімату. Осінні заморозки спостерігаються у першій декаді жовтня. Також, восени впевнено зростає і вологість повітря, порівняно з літніми показниками.

Весною вітер дме переважно зі сходу, а восени з південного сходу через посилення східного антициклону.

До несприятливих кліматичних явищ, що завдають шкоди у міжсезоння, відносяться весняні та осінні посухи, які повторюються кожні два – три роки і найчастіше вони бувають у південній частині області.

Херсонська область розташована у двох агрокліматичних зонах — посушливій, дуже теплій (північна частина) і дуже посушливій, помірно жаркій зоні з м'якою зимою (південна частина) [3].

1.2 Опади

Херсонська область – найбільш посушливіша територія України, де показник зволоження в середньому складає 0,5 – 0,7, а в окремі роки становить до 0,2 – 0,3. Херсонська область належить до регіону з

континентальним типом річного ходу опадів, причому у теплу пору року випадає більше опадів, ніж у холодну. Влітку випадає близько 65 % опадів. Взимку сніговий покрив як джерело вологи нестійкий і тримається декілька десятків діб, а в приморських районах області його тривалість не перевищує 15 діб [5].

Для Херсонщини характерні щорічні бездошові періоди різної тривалості. Багаторічна середня тривалість бездошових періодів перевищує 100 днів. У ці періоди тепло не витрачається на випаровування, а використовується для обігріву приземного і навколоземного шару повітря, внаслідок чого утворюються посухи та складні явища, які обумовлені відсутністю опадів у теплий період року.

Опади в межах Херсонської області утворюються в результаті проходження над нею атмосферних фронтів, інколи внаслідок внутрішньомасових процесів. Середня річна кількість опадів незначна і складає від 300 до 400 мм. Вона змінюється по території області від 368 до 503 мм. В окремі роки кількість опадів знижується до 239 мм і збільшується до 969 мм, динаміка зміни опадів наведена на рис.1.4 [4].

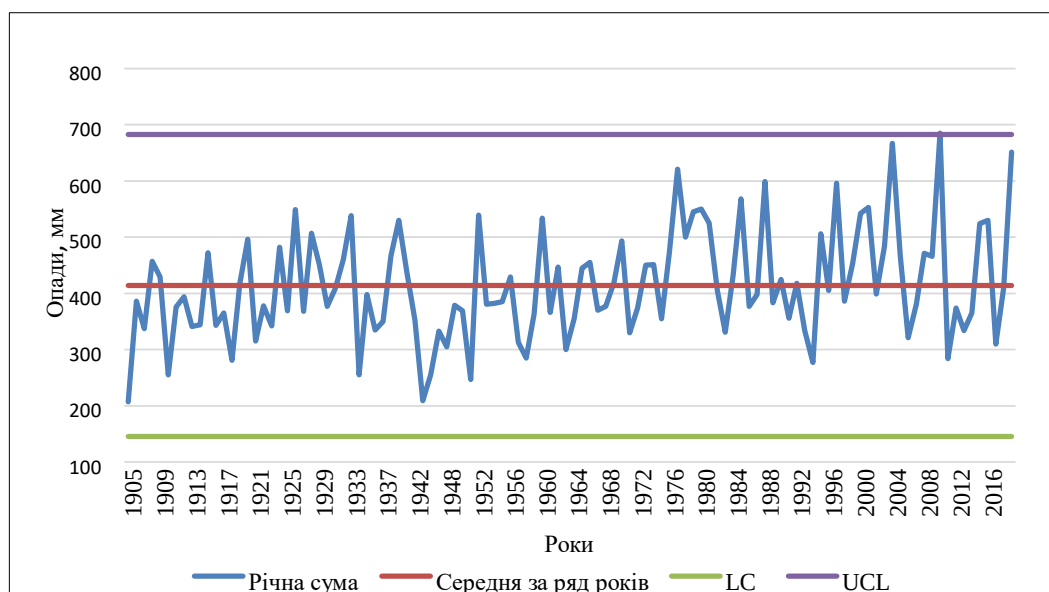

Рис. 1.4 – Динаміка річної кількості опадів Херсонської області (1905–2016 рр.,) [4].

Спостерігається зменшення їх кількості з півночі на південь. У північній частині регіону річна кількість опадів в середньому на 30 % більше, ніж в південній. Найменша кількість випадає на узбережжя Чорного й Азовського морів (300 – 325 мм), що пов'язано з бризовою циркуляцією. Таким чином, погода в Бериславі і інших прибережних містах найчастіше суха. Сумарна кількість опадів більше припадає на весну та літо, ніж на осінь і зиму [3].

Переважає кількість опадів випадає влітку у вигляді злив. Максимальна інтенсивність злив досягає 7 – 10 мм за хвилину. Як правило, зливи короточасні, рідко тривають понад 1 – 1,5 години. Найбільша добова кількість опадів зливого характеру зафіксована в Асканії - Новій – 189 мм. Випадання короточасних злив призводять до того, що більша частина води не встигає потрапити в ґрунт і не використовується рослинами, а стікає в зниження - поди, балки, ріки. У разі сильних злив тривалістю до 2-х годин відбувається затоплення знижених частин водозбору - безстічних районів, значні лінійні і площинні змивання висушеної поверхні культурного шару ґрунту [3].

1.3 Рельєф та водні ресурси

Рельєф є одним із основних факторів, що визначають характер природно-ресурсного потенціалу та природокористування території. Таким чином, ефективність використання природних ресурсів визначається, насамперед, особливостями земної поверхні, що також впливає на територіальний поділ суспільної праці, що виявляється у виділенні сільськогосподарських районів чи районів спеціалізації.

Як вже було розглянуто раніше, Херсонська область розташована у південній частині України, в басейні нижньої течії р. Дніпро в степовій зоні, омивається Чорним і Азовським морями, а також Сивашем (Гнилим морем) та Каховським водосховищем [1].

У геологічному відношенні територія області знаходиться в межах Причорноморської низовини і являє собою одну із найдавніших ділянок земної кори. Спокійне залягання корінних порід зумовило рівнинний характер території і взагалі дуже рівний рельєф [6]. Це дозволяє практично без обмежень по всій території розміщувати рекреаційні об'єкти та комунікації.

Причорноморська низовина являє собою монотонну степову рівнину, яка має загальний похил з північного заходу на південний схід, пануючі висоти якого 50 – 60 м над рівнем моря. Абсолютні позначки поверхні на півночі області становлять 80 – 105 м з пониженням в південному напрямку до 2 – 20 м на узбережжі Чорного моря та Сивашу. Середній ухил поверхні області складає 0,6 – 0,8 м/км [5, 7]. Карта рельєфу Херсонської області представлена на рис.1.5.

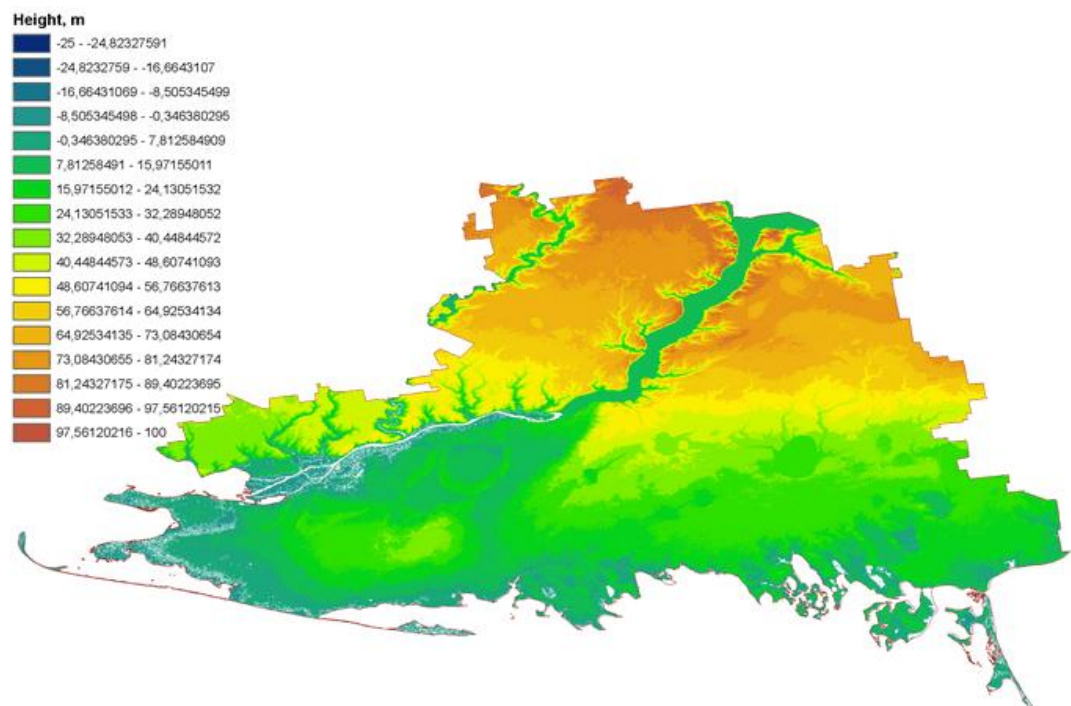

Рис.1.5 – Рельєф Херсонської області [8].

Вододільні простори займають більшу частину області. Їх поверхню представляє горизонтальна практично безстічна рівнина з великою кількістю (219,9 тис. га) западинних форм рельєфу – степових блюдець, подоподібних

понижень та подів (глибина їх врізу досягає 10 – 15 м). Поди займають близько 20 % території області, їх глибина 6 – 8 м (подекуди – до 15 м), площа 0,2 – 1 км² (бувають поди до 120 км²: Великий Чапельський, Агайманський та ін.). З інших форм рельєфу трапляються штучні насипи – могили (висота до 20 м) [7].

Для річкових терас, насамперед, в пониззі Дніпра, характерний специфічний дюнний ландшафт – Нижньодніпровські піски. Піски, які перевіваються вітром, утворюють досить високі горби (до 15 м) – “кучугури”. Вони тягнуться від Каховки до Кінбурнської коси вздовж Дніпра, у вигляді семи великих (Каховського, Козаче-Лагерського, Алешковського, Збур’ївського, Іванівського, Кінбурнського і Чалбасского) масивів (арен), що займають більше 200 тис. га [9].

Правобережну частину характеризують рівнинно-подові, балочні, яружні, схиліві, заплавно-терасові типи місцевостей, для лівобережної частини області - неглибокі замкнуті пониження (поди), частково заповнені водою і вкриті болотною рослинністю.

Берегова лінія дуже порізана. Уздовж морського узбережжя тягнуться низькі піщані острови, півострови і коси, найбільші з яких – острів Джарилгач, півострів Ягорлицький Кут, коси Тендрівська, Арабатська Стрілка, Кінбурнська. Між косами і островами в суші глибоко врізаються Дніпровський лиман, Тендрівська, Каргінській, Каланчацький, Перекопський та інші. Також на території поширені в пониззях Дніпра такі природні комплекси, як болота (Кардашинські болота). У геоморфологічному відношенні Херсонська область має найбільші абсолютні відмітки висот і слабкий похил на південь до узбережжя Чорного моря. Коливання відносних висот становить 50 – 80 м, на півдні – 20 – 30 м. Розчленованість рельєфу незначна [9].

Водні ресурси мають особливе рекреаційне значення в умовах степу. Річкова мережа Херсонщини складається із Дніпра (216 км довжини на

території області), Інгульця (180 км) та 19 малих рік Чорноморського басейну (547,7 км). Постійних рік, які б впадали в Азовське море, немає [1].

Річка Дніпро має ширину від 0,5 до 1,0 км та заплави від 7 до 10 км. Дельта Дніпра (початок – Створ Херсон) має площу 350 км² та довжину 47 км. В гирловій зоні знаходиться понад 50 важливих та близько 1000 дрібних островів, їх омивають протоки та рукави загальною довжиною близько 300 км.

Приблизно за 15 км вище м. Херсона в Дніпро впадає велика права притока – р. Інгулець. В межах області її довжина складає 180 км, ширина заплави – 5 км, ширина річища – 30 – 40 м, глибина – 9 м, на перекатах сягає 0,6 м. Його русло дуже звивисте. Від витoku до гирла р. Інгулець утворює 55 меандр. Він є найбільш звивистою річкою рівнинної Європи, в його заплаві на мальовничих берегах розміщені садово-городні товариства [6].

У межах області є значна кількість озер – лиманні, лагунні, старичі, еолові, просадкові (за походженням улоговин), прісні, солонуваті, солоні та розсолні (за мінералізації води). Всі вони мають величезне рекреаційне значення і можуть бути використані у різних рекреаційних цілях. Проте загалом ці ресурси рекреаційного потенціалу на Херсонщині використовуються слабо. Озеро насамперед є рекреаційною та лікувальною зоною для місцевих мешканців. З іншого боку, на Кінбурнському півострові на південному заході області налічується понад 200 великих та малих озер. Групи озер прикрашають півострів Ягорлицький Кут, узбережжя Тендрівської Затоки. Близько 70 озер розташовані в західних околицях м. Скадовськ. Понад 100 невеликих озер розміщені на острові Джарилгач [6].

Забезпеченість Херсонської області підземними водами визначається її розташуванням в межах Причорноморського артезіанського басейну [1].

Південно-східну частину області омиває Азовське море. Воно є мілководним басейном з плоским дном і середніми глибинами 7 – 8 м. В межах Херсонщини воно утворює досить ізольовані затоки, які мають своєрідний гідрохімічний режим – Сиваш та Утлюцький лиман. Береги

Сиваша низовинні і пологі, дуже розчленовані. Найбільш освоєною у рекреаційному відношенні є природна східна межа – Арабатська стрілка (найдовша піщана коса у світі). Вона пролягає на 110 км і має прекрасні пляжі шириною від 20 – 30 до 50 – 60 м. Менш освоєним є узбережжя Утлюцького лиману та коса Бирючий Острів як об'єкт охорони природи (територія Приазовського національного природного парку) [9].

Загалом, рельєф Херсонщини можна оцінювати як сприятливий для розвитку рекреаційної та туристичної діяльності (рівнинність, відсутність різких природних бар'єрів), проте порівняно з іншими регіонами України, область забезпечена орографічними та гідрогеологічними ресурсами слабше.

1.4 Бальнеологічні ресурси

У межах області розташована значна кількість озер різного походження, серед яких є солоні і грязьові, також є джерела мінеральних і геотермальних вод. Останні представлені мінерально хлоридно-сульфатно-натрієвими водами Каховського, Каланчацького, Генічеського та Білозерського районів, геолого-геоморфологічними ресурсами (лікувальні грязі (пелоїди), торфові, сапропелі, мулові сульфідні грязі солоних озер та лиманів Азово-Чорноморського регіону, геотермальні води з 36 % вмістом йоду півострова Чонгар) [7].

Внаслідок природних умов в області сформувалася велика кількість водойм, донні відклади та ропа, хімічні властивості яких мають протизапальний, знеболювальний, десенсибілізаційний ефект, прискорюють регенеративні процеси, поліпшують кровообіг, обмінні процеси в організмі, мають регулюючий вплив, підвищують захисні функції [10].

Кожен туристичний сезон тільки у санаторії "Гопри" приїжджають та отримують лікування майже 1,5 тис. людей. Досвід застосування пелоїдів для лікування захворювань в артрології, неврології, гінекології, дерматології, гастроентерології переконливо свідчить про їх терапевтичні властивості.

В області функціонують санаторні заклади за такими напрямками лікування [10]:

- 1) водолікування (гідротерапевтичний центр «Гаряче джерело», ДЗСТ «Таврія», ДС «Чайка»);
- 2) водо-грязелікувальна обробка (ДП «Санаторій «Гопри» ПРАТ «Укрпрофоздоровниця», санаторій «Чайка»);
- 3) санаторно-профілактичний (ДП «Санаторій для дітей з батьками «Скадовськ» ПРАТ «Укрпрофоздоровниця», СОК «Гілея», ТОВ «Дитячий лікувально-оздоровчий комплекс «Сузір'я Таврії», Херсонський обласний дитячий пульмонологічний санаторій «Дніпро»).

Азовське узбережжя Херсонської області завжди приваблює численних туристів теплим морем, найбільш тривалим купальним сезоном, найдовшою піщаною косою Арабатська стрілка, озером Сиваш (солоність 22 – 87 %), який містить високу концентрацію солей, що робить її багатою на цінні речовини.

Також, на Херсонщині є джерела мінеральних та термальних вод. Ці джерела приваблюють туристів із усіх куточків нашої країни своїми природними і лікувальними властивостями.

Генічеське солоне «Рожеве озеро». Безстічне солоне озеро лиманного походження, розташоване на північ від Арабатської стрілки в селищі Приозерне і є найбільшим озером в Генічеському районі та в Генічеській групі озер. До початку 21 ст. це була сировинна база Приозерного соляного промислу, а сьогодні це один із найпопулярніших фотомайданчиків Арабатки.

Озеро відоме своєю унікальною сіллю, яка насичена магнієм, йодом, бромом і калієм. А дно вкрите грязю, якій теж приписують цілющі властивості. Завдяки червоним водоростям в Генічеському озері високий рівень бета-каротину, а вода має дивовижний рожевий колір [11].

Гліцеринове озеро. Водойма знаходиться неподалік с. Стрілецьке, та має штучне походження, за аналогією з термальними джерелами та солоними

озерами на Арабатській стрільці. Озеро рукотворне і з'явилося після геологорозвідувальних робіт, які колись проводились по всій території. Водойма живить джерело підземних вод, на яке випадково натрапили геологи. Існує кілька версій походження, властивостей та складу води. Назва гліцеринове з'явилося не випадково, хоча насправді гліцерину там немає і бути не може, вся справа у властивостях води джерела, яка скоріше прісна, якщо порівнювати з морською, дуже мінералізована, має м'яку, трохи маслянисту структуру.

Сама водойма невелика, приблизно 40 x 50 м і лише 2 м завглибшки. Особливість озера в тому, що воно завжди залишається прохолодним навіть у липневу спеку. На сьогоднішній день немає достовірної наукової інформації про хімічний склад води, адже серйозних досліджень у цій галузі не проводилося. Але люди, які в ньому купаються, кажуть, що після гліцеринових ван шкіра стає м'якою та ніжною. Пояснюють такий ефект великою концентрацією у воді олій [11].

Також на території Херсонщини є такі типи води, як йодні (Залізний порт, Чаплинка), бромні (Генічеськ), йодо-бромні (Чаплинка), хлоридні (Гола Пристань, Іванівка). Мінеральні води хлоридно-сульфатно-натрієвого складу відомі в багатьох районах області. Зокрема, в Береславському, Каховському, Каланчацькому, Білозерському, Великоолександрівському, Генічеському.

Термальні води (з температурою понад +20 °C) виявлені на значній території області на південь від широти смт Горностаївка. Однак через значну глибину залягання (близько 1 км) вони практично не використовуються в господарських цілях.

Гарячі джерела Арабатської стрілки – це підземне термальне озеро, вода в якому містить велику кількість корисних мінералів, таких як йод, бром, хлор і натрій, у менших концентраціях у ній присутні ортоборна та кремнієва кислоти, сірководень та вуглеводень, а також інші біологічно активні речовини. Відкрили це озеро в минулому столітті під час пошуку нафти, газу та нових джерел прісної води.

На сьогодні існує тільки три діючі гарячі джерела Арабатської стрілки, а саме [12]:

- джерело, яке знаходиться на північно-західній околиці селища Генічеська гірка на території водолікарні «Гарячі джерело»;
- джерело, яке знаходиться за кілька кілометрів на південь від селища Щасливцеве та має умовну назву «Свердловина 25»;
- джерело, яке розташовано на околицях села Стрілкове. Офіційно це свердловина № 38, але у народі він відомий як «Чокрак».

Термальне джерело біля с. Залізний Порт. Унікальний цілющий гейзер знаходиться за 30 км від курортного с. Залізний Порт, біля с. Облої та с. Бехтери. Джерело було випадково виявлено під час пошуку родовищ природного газу на початку 80-х рр. минулого століття. Свердловину законсервували, а потім повторно відкрили майже через 30 років [12].

Нині на території термального джерела обладнанні 3 басейни. Два з них містять гарячу цілющу воду, а третя – лікувальні грязі. Колір води у джерелі буро-коричневий, що є наслідком високої концентрації йоду. Крім того, вода насичена йодом, бромом та набором мінеральних солей, що не поступається Мертвому морю. За своїм мінеральним складом і щільністю вода в гейзері в 6 разів більше концентрована, ніж вода в морі. Завдяки унікальному хімічному складу вона не має аналогів у країнах Європи. Купання у джерелі допомагає при захворюваннях суглобів, щитоподібної залози, дихальної та нервової систем.

Важливою складовою бальнеологічних ресурсів є лікувальні грязі або пелоїди. Лікувальні грязі використовуються в санаторіях і лікарнях у вигляді ванн та аплікацій. Саме Херсонські оздоровчі заклади стали одними з перших у державі, хто почав використовувати лікувальні властивості грязей: 1895 р. – у м. Гола Пристань (санаторій «Гопри»). Цей регіон має у своєму розпорядженні дві основні групи лікувальних грязей: материкові (Голопристанський район, м. Нова Каховка) та приморські (Утлюцький лиман, Сергіївка).

За своїм походженням, що визначають особливості їх складу та лікувальними властивостями, лікувальні грязі можуть поділятися на такі види: торф'яні, сапропелеві, сопкові грязі, мули та інші. За генезисом їх родовища діляться на мулові, торфові та псевдовулканічні.

Херсонська область має власні родовища мулових лікувальних грязей. Родовища сульфідних мулових грязей приурочені до солоних озер Чорноморського узбережжя і району Арабатської стрілки. Значні їх запаси в озерах Солоне (Гопри), Кругле (біля села Новочорномор'я), Лиман (біля села Фрунзе) та Генічеське.

Ще одним бальнеологічним ресурсом є сіль та ропа затоки Сиваш. Сиваш – це 200км затока, яку також називають Гнилим морем. Це система з 11 солоних заток та 60 островів, мисів і проливів. Вони відділяють півострів Крим від материка. Дно Сиваша неглибоке, лише 1 – 3 м. Але місцями воно дуже небезпечне через товстий (до 5 м) шар мулу [11].

Область багата солями, що знаходяться в розсолах водоймищ, головним чином у водах оз. Сиваш, а також в ропі деяких озер Скадовського району. Озерна ропа розвідана на родовищі Гопри (запаси складають 21,5 м³/рік) [7].

Лемурійське озеро (Рожеве озеро) – озеро, яке знаходиться на півдні Херсонської області України, неподалік с. Григорівка, в одній із численних бухт затоки Сиваш. Має воду рожевого кольору. Лемурійське озеро вважається цілющим курортом міжнародного значення [13].

Рожевий колір водойми зумовлений дією одноклітинних водоростей Дуналієлла солоноводна, одна з тих, що мають здатність існувати в дуже солоній воді. Незважаючи на те, що водорість відноситься до класу зелених, саме вона забарвлює воду в характерний рожевий колір. Відбувається це завдяки бета каротину, який вона у великих концентраціях синтезує під дією сонця з метою захиститися від ультрафіолетових променів. Тому, чим спекотнішим видається літо, тим більше води випаровується з озера й тим більш насиченого рожевого кольору набуває ропа. Відступаючи, вода

залишає на березі тони білого соляного «піску». Місцями соляні кристали збиваються, утворюючи справжні «сталактити». Білосніжний берег та рожеве озеро справляють незабутнє враження, перетворюючи цю частину Херсонщини на один з наймальовничіших та найзагадковіших куточків України [13].

Грязі цього озера були сертифіковані у 2005 р. та допущені для використання в лікувальних та косметичних цілях. Грязі озера входять до програми страхової медицини Німеччини [13].

На території області більше 70-ти розвіданих родовищ цілющих мінеральних бальнеологічних ресурсів, перспективних для використання (мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, соляні озера). На жаль, потенціал цих місць поки не розкритий повністю і вони майже не обладнані для комфортного відвідування [14].

1.5 Біологічні ресурси

1.5.1 Рослинний світ

Херсонська область багата рослинним різноманіттям. В області налічується понад 1500 видів вищих судинних рослин (папоротеподібні, хвощеподібні, плауноподібні, голонасінні, покритонасінні), 120 видів вищих несудинних (мохоподібних) рослин, більше 500 видів водоростей, грибів – близько 850 видів, в т. ч. 150 видів лишайників [15].

На різноманіття рослинності Херсонської області значно вплинуло її географічне положення. В умовах строкатості материнської породи, ґрунтів, клімату та вологозабезпеченості рослинний світ складає ценози зонального, екстразонального та інтразонального типів.

Переважаючим типом рослинних формацій є типчаково-ковилові степи (зональна рослинність). Але вони практично всі розорані. Цілинні степи збереглися тільки у всесвітньо відомому біосферному заповіднику «Асканія

Нова ім. Ф.Е. Фальц-Фейна» (Чаплинський район) [6]. Крім цього, ділянки цілих степів спостерігаються на крутих берегах р. Дніпра та Інгульця, схилах балок у Білозерському, Бериславському, Великоолександрівському, Високопільському районах. Домінують в рослинному покриві щільнокущові злаки – ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), ковила українська (*S. ucrainica*), тирса (*S. capillata*), костриця валіська або типчак (*Festuca valesiaca*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), колосняк гіллястий (*Leymus ramosus*). В домішці степове різнотрав'я – пижмо тисячолісте (*Tanacetum millefolium*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), кринитарія волохата (*Crinitaria villosa*), пшон Черняєва (*Linum czernjaevii*), люцерна румунська (*Medicago romanica*) та інші [15].

Значним рекреаційним потенціалом володіють лісові насадження як нетипові (екстразональні) для степової зони. Зокрема, унікальними є соснові ліси на Нижньодніпровських пісках. Соснові ліси доповнюють берегові гайки в цій же зоні. Із соснових лісів Херсонщини переважають сосна звичайна та сосна кримська, інші види зустрічаються лише як домішки до них. Це сосна чорна, гірська, жовта, приморська, Банка, китайська, ладанна. В Чорноморському біосферному заповіднику розміщені дубові ліси, в улоговинах лівобережжя – осикові [6].

Інтразональна (азональна) рослинність представлена заплавною рослинністю (вербами, осоками, вільховими лісами, чагарниковою рослинністю плавнів, луки, болота, водна рослинність), яка спостерігається в Нижньодніпровських плавнях у долині річки Дніпро, а також Інгульця.

У лісовій рослинності переважають ліси з верби білої, приурочені до найвищих ділянок заплави. У суміші зустрічаються і ростуть ламкі верби та осокори, у трав'янистих ярусах: розхідник звичайний, гірчак перцевий, півники болотні та ін.

Осокоріві ліси з осокара – тополі чорної займають дещо більшу площу зростання в порівнянні з вербовим лісом. У підліску переважають

аморфа кушова, ожина сиза, крушина ламка і бузина чорна, а на луках переважають куниці, пирій повзучий і стоколос безостий.

Вільхові ліси зустрічаються у дельтових та переддельтових областях Дніпра. Це лісові болота, найчастіше обводнені торфом та мулом. Переважає вільха звичайна, зрідка зустрічається верба біла, тополя чорна та біла, дуб звичайний, береза дніпровська.

Чагарникова рослинність поширена в заплавах річок і складається з чагарникових видів верб. Лучна рослинність виникла з чагарникових угруповань і мулистих боліт на зміну заплавному лісам. Є три типи лук: остепнені, справжні та болотяні. Болотисті луки зустрічаються частіше, ніж інші луки.

У рослинному покриві заплав переважає болотна рослинність. Водно-болотні угіддя Херсонської області належать до боліт, які живляться підземними водами та містять багато мінеральних речовин. Переважають очерети південні, куга озерна та рогіз вузьколистий.

Водна рослинність займає величезні площі мілководь та водотоків. З не вкорінених, вільно плаваючих рослин переважають ряска мала, сальвінія плаваюча, спорідела багатокоринева. Не вкорінена рослинність є дуже давньою, в її складі багато широко ареальних видів, реліктів. Це плавун щитolistий, сальвінія плаваюча, альдрованда пухирчаста. Багато водних угруповань рідкісні і включені до Зеленої книги України. Це формації сальвінії плаваючої, латаття білого, глечиків жовтих, горіха плаваючого [15].

1.5.2 Тваринний світ

Тваринний світ області багатий та різноманітний. Тому що тут є всі фізико-географічні умови для нормального існування тварин: сприятливий клімат, різноманітні природні умови, фітоценози різних типів, багато прісних

і солоних водойм із великою площею акваторій та різними глибинами, наявність відслонень різних гірських порід та інших біотопів [16].

Основними природними та антропогенними комплексами Херсонської області є степові нерозорані ділянки, береги Дніпра та прибережні яри і балки, плавні, Нижньодніпровські піски, сільськогосподарські угіддя, лісосмуги, рисові чеки та узбережжя зрошувальних і скидних каналів, приморські узбережні ділянки. Для кожного комплексу характерний свій фауністичний комплекс, в який входять як широко поширені види, так і види вузькоареальні, стенобіонтні [15].

Тваринний світ Херсонської області своєрідний, представлений фоновими видами ссавців: козуля європейська, лисиця звичайна, миші, з птахів зустрічаються воронові та чайкові, представники герпетофауни – гадюка степова, вужі, батрахофауни – зелена ропуха, квакша [15].

Річка Дніпро у її пониззі є свого роду фауністичною межею для багатьох видів. Наприклад, на правому березі мешкають кроти, крапчасті ховрахи, комахи та комаха кравчик головац, а на лівому – дрібні ховрахи, сліпак пісчаний, емуранчики. Дніпро перешкоджає поширенню на захід близько 40 видів комах.

У прісноводній фауні звичайними представниками є риби, молюски, ракоподібні, комахи, черв'яки, кишковопорожнинні черв'яки та найпростіші. Крім них, деякі тварини лише частину свого життя проводять у воді у пошуках їжі у періоди розмноження та розвитку. На поверхні води живе велика кількість клопів, у тому числі водомірки, павуків дромедес. Крижні, лисухі, великі норці, крачки та болотні черепахи годуються у відкритій воді. Прісноводний гідр можна побачити під листям плаваючих рослин (водокрасу, латаття). До підводної частини рослин часто прикріплюються яйця черевоногих молюсків, таких як ставковики та катушки. На нижній стороні листя знаходяться яйця метеликів-вогнівок. До рослин прикріплюють своє житло хижі клопи, молюски - річкові чашечки, п'явки, павуки-

срібляники, а в товщі води плавають дафнії, циклопи, личинки бабок та вертячки [15].

Серед хребетних основними мешканцями в прісноводних водоймах є риби: амур білий, товстолобик, гірчак, краснопірка, плітка, в'яз, короп сріблястий, а для придонних риб – промислові риби, такі як лящ, карась, гунтер, бичок і щука.

У Дніпровських плавнях тваринний світ насичений і різноманітний. Із ссавців тут зустрічаються бобр річковий, видра річкова, норка європейська, горностай, кутори велика та мала, водяна полівка, миша маленька а також акліматизована ондатра. Багато видів що мешкають у плавнях занесено до Червоної книги України та Європейського Червоного списку [15].

2 ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Забруднення атмосферного повітря

На стан атмосферного повітря Херсонської області впливають викиди забруднюючих речовин стаціонарних та пересувних джерел.

В 2020 р. загальні викиди забруднюючих речовин (без вуглецю діоксиду) склали 17,8 тис. т. Дані про викиди забруднюючих речовин за період з 2014 по 2020 рр. наведено у табл. 2.1[1].

Таблиця 2.1 – Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря Херсонської області за період з 2014 – 2020рр. [1, 7].

Рік	Загальний обсяг викидів, тис. т	Обсяг викидів стаціонарних джерел, тис. т	Обсяг викидів пересувних джерел, тис. т
2014	63,7	7,2	56,5
2015	57,1	8,9	48,2
2016	9,7	9,7	-
2017	9,6	9,6	-
2018	12,4	12,4	-
2019	17,8	17,8	-
2020	17,8	17,8	-

Як бачимо з наведеної таблиці, спостерігається збільшення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел.

Надходження забруднюючих речовин від пересувних джерел забруднення та виробничої техніки у всіх районах області переважає над викидами від стаціонарних джерел.

Серед транспортних засобів найбільшим джерелом викидів є автомобілі, тобто автотранспорт, що перебуває у приватній власності населення. Решту складають викиди від авіаційного, залізничного, водного транспорту та виробничої техніки. Основна частка забруднення атмосферного повітря від стаціонарних джерел припадає на підприємства, які

здійснюють постачанням електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (78,3 %) [7].

На стан навколишнього природного середовища впливає не тільки кількість викидів, а і їх склад. Структура викидів забруднюючих речовин від стаціонарних наведена на рис.2.1 [1].

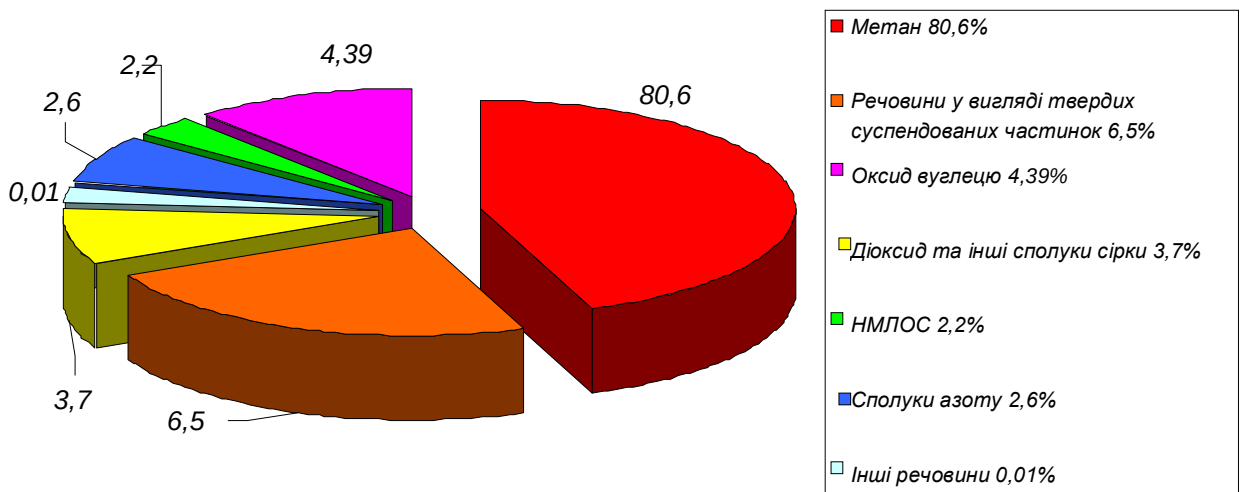

Рис. 2.1 – Структура викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря у 2019 р. [1].

Основний вклад у рівень забруднення атмосферного повітря області у 2019 р. від стаціонарних джерел вносили такі забруднюючі речовини як метан (14,4 тис. т) і оксид азоту (0,5 тис. т) [1].

Основними джерелами забруднення атмосферного повітря в місті Херсоні були: ПАТ «Херсонгаз», ПАТ «Херсонська ТЕЦ», Херсонське лінійно-виробниче управління магістральних газопроводів «Харківтрансгаз», ПАТ «Укртрансгаз», міське комунальне підприємство «Херсонтеплоенерго», ПАТ «Таврійська будівельна компанія», ТОВ «Фірмово-промисловий комплекс «Корабел», ПАТ «Херсонський нафтопереробний завод», ТОВ «АТ «Каргілл» [1].

Крім того, існує загроза забруднення атмосферного повітря в Каланчацькому та Чаплинському районах Херсонської області, що межують із тимчасово окупованою Автономною Республікою Крим, яке попередньо

пов'язано з порушеннями технологічних процесів виробництва або вірогідною аварійною ситуацією на підприємстві хімічної промисловості, що спеціалізується на виготовленні титанової продукції (двоокису титану) Ukrainian Chemical Products (раніше – завод «Кримський Титан»), потужності якого розташовані в м. Армянськ (АР Крим). Зважаючи на критичність ситуації, яка ускладнюється розміщенням хімічного заводу на окупованій території АР Крим, відсутність доступу українських екологічних служб на територію підприємства, можливі наслідки для європейських країн у результаті транскордонного перенесення забруднюючих речовин невідомого походження, необхідно забезпечити моніторинг стану атмосферного повітря [7].

Через зменшення площі зелених насаджень та щільності лісосмуг на території Херсонської області зростає загроза пилового забруднення атмосферного повітря [1].

2.2 Виснаження та забруднення водних ресурсів

Головним водним об'єктом Херсонської області є річка Дніпро. Довжина цієї річки в межах області 200 км. Річка Дніпро разом з Каховським водосховищем, середньою річкою Інгульцем і 24 малими річками є основою водних ресурсів Херсонської області [1].

Усі водні об'єкти на території області належать до об'єктів комплексного призначення. Ці об'єкти забезпечують потреби енергетики, водного транспорту, промисловості та сільського господарства. Води району також використовуються для риболовлі та відпочинку.

До забруднення водних об'єктів області призводить: скидання недостатньо очищених або взагалі неочищених стічних вод; незабезпеченість області очисними спорудами зливової каналізаційної мережі; недостатній контроль за якістю стічних вод, що скидаються у міську каналізаційну мережу промисловими підприємствами; стік забруднюючих речовин з полів,

територій складів тваринницьких та птахо комплексів, стихійних звалищ відходів; відсутність встановлених водоохоронних і санітарних зон, або порушення правил їх експлуатації.

Очисні споруди і каналізаційні мережі населених пунктів Херсонської області не відповідають вимогам техногенно-екологічної безпеки. Обладнання та мережі знаходяться в дуже поганому стані та майже повністю зношені. Існує потенційна загроза забруднення водойм, зон рекреації державного значення. Через недосконалість та зношеність систем водовідведення відбувається забруднення Дніпра, Азовського та Чорного морів недостатньо очищеними та неочищеними (аварійні скиди) стічними водами [1].

Гострими екологічними проблемами Херсонщини у сфері водокористування залишаються: забруднення Каховського водосховища неочищеними стічними водами м. Берислав; вкрай незадовільний стан очисних споруд смт. Каланчак; забруднення узбережжя Чорного моря стічними водами, що відводяться комунальними підприємствами м. Скадовськ та смт Лазурне Скадовського району[1].

В області основними джерелами забруднення річки Дніпро є Інститут рису УААН, ТОВ «Рис України», ПАТ «Судноплавна компанія Укррічфлот», комунальні господарства [1].

Однією із екологічних проблем області є безконтрольне спорудження нових свердловин, буріння яких ведеться без врахування санітарних, гідрогеологічних і інших факторів. В майбутньому це може привести до виснаження питних ресурсів підземних вод, які мають обмежене розповсюдження на території області. На ряду з цим кількість наявних свердловин, які є покинутими та безгоспними зростає.

Загрозу, насамперед, несуть покинуті свердловини в Каланчацькому, Чаплинському, Новотроїцькому районах, що розміщені поблизу колишніх тваринницьких ферм. Їх частка в загальній кількості покинутих свердловин складає близько 30%. У таких свердловинах відсутні обсадні труби і

тампонування, тому, при подальшому насиченні пліоценових пісків ґрунтовими водами, що фільтруються із зрошуваних полів, змішування горизонтів цілком можливе. Все це призводить до погіршення якісних показників води [17].

Також, однією із екологічних проблем області є підтоплення земель і населених пунктів. Процес підтоплення викликає суттєві зміни у гідрогеологічному середовищі: зміни водно-сольового режиму земель і вод та водного балансу території, погіршення умов виробничої діяльності та проживання людей. Багаторазові затоплення територій населених пунктів Херсонської області призводять до формування постійного горизонту ґрунтових вод на затоплюваних ділянках [1].

Таким чином, затоплення поверхневими водами негативно впливає на формування несприятливої гідрогеологічної обстановки в селах, оскільки поверхневі води, у випадку несвоєчасного їх відведення за межі населеного пункту, фільтруючись поповнюють ґрунтові води, що призводить до різкого підйому їх рівня та, як наслідок до катастрофічного підтоплення [1].

На сьогодні площі з рівнем ґрунтових вод менше 2 м, у зоні впливу дренажних систем, становлять 15,7 тис. га.

Частково підтоплена територія 58 населених пунктів області. Особливо це стосується населених пунктів, розташованих уздовж малих річок, балок, у подах. Подові пониження в області займають близько 14 % території [1].

З метою попередження процесів підтоплення підпорядкованими Басейновому управлінню водних ресурсів нижнього Дніпра організаціями, залежно від гідрометеорологічної ситуації, підтримується робота дренажних насосних станцій. Це дозволяє тримати зміни меліоративного стану на постійному контролі [18].

2.3 Поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами та агрохімікатами

На Херсонщині щорічно утворюється понад 250 тис. т твердих побутових відходів. За даними регіональної інвентаризації полігонів твердих побутових відходів, полігонів твердих побутових відходів налічується 293, з них лише 53 сертифіковані та 56 діючих за наявності документів на право користування земельною ділянкою. Однак їх стан не відповідає вимогам природоохоронного законодавства та санітарних норм. В даний час поведіння з твердими відходами ґрунтується на низько ефективній технології та спрямоване на захоронення. В населених пунктах регіону поступово впроваджують сортування побутових відходів та видобуток вторинної сировини. Регіональна політика в галузі поведіння з побутовими відходами в регіоні насамперед спрямована на забезпечення здійснення роздільного збирання побутових відходів у всіх міських поселеннях [7].

В останні роки в населених пунктах з населенням 1000 і більше осіб були вжиті заходи щодо відведення земель та правильного проектування полігонів. Однак більшість полігонів твердих побутових відходів є некритими та відкритими, при цьому значна частина побутових відходів виноситься вітром на сусідні території. Цю проблему може вирішити лише будівництво сміттєпереробного заводу, якого поки що немає в цьому регіоні. [17].

Накопичення непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин (ХЗЗР) розпочалося у 1970-х рр. після заборони багатьох пестицидів. Процес накопичення був значною мірою неконтрольованим. Проведені кампанії з захисту від токсичних хімічних речовин наприкінці 1990-х рр. часто мали декларативний характер. Склади були списані та зняті з обліку. У деяких місцях, наприклад, у Каланчацькому районі, були створені так звані централізовані склади з «контейнерами тривалого зберігання», які почали виходити з ладу вже через 10 років після завантаження в них хімікатів.

Подекуди на місці колишніх складів залишилися кургани з невеликим ґрунтовим покривом. Наприклад, неподалік селища Хрестівка у Чаплинському районі, з яких при випаданні опадів вимиваються залишки мінеральних добрив та отрутохімікатів. В результаті утворилася велика кількість безгоспних та непридатних до використання ХЗЗР, втрачено документи, знищено склади, тара та упаковка, в наслідок чого утворено велику кількість невідомих та змішаних (також невідомих) непридатних ХЗЗР. Підвищилася можливість їх несанкціонованого доступу та неконтрольованого використання у споживчому секторі [17, 7].

За зведеними даними щодо умов і стану зберігання непридатних ХЗЗР у Херсонській області наразі враховано 1798 т не утилізованих небезпечних відходів, з них безгоспними є 1770 т [7].

Рекомендується провести інвентаризацію місць розташування колишніх складів хімічних засобів боротьби зі шкідниками та мінеральних добрив у сільському господарстві, визначити фактичний стан забруднення території у межах зон цих місць та спланувати необхідні заходи [17].

2.4 Деградація земельних ресурсів

Однією з основних проблем землекористування в Херсонській області є деградація ґрунтів. Дуже високий рівень сільськогосподарського освоєння території, сухий клімат із частими суховіями призводять до вітрової ерозії, а в районах із вираженим рельєфом відбувається інтенсивна водна ерозія ґрунту. Усього водною ерозією уражено близько 264,3 тис. га, що становить 13,4 % від загальної площі сільськогосподарських угідь [1].

Практично вся область площею 1706,3 тис. га, або 86,6 % від загальної площі сільськогосподарських угідь, перебуває у зоні ризику дефляції. 90,3 % орних земель найбільш схильні до ерозії через високу обробку ґрунту [18].

Ерозія та дефляція викликають втрати гумусу, азоту, фосфору, калію та інших елементів живлення, знижуючи їх вміст у ґрунті та негативно

впливаючи на їх баланс, особливо гумусу (середньорічна втрата 0,3 т/га), що пов'язано з недосконалою агрокультурою землеробства [1].

На якісний стан земельних ресурсів впливають і інші негативні чинники, такі як засолення, солонцюватість, гідрометеорологічні та небезпечні екзогенні геологічні процеси та явища (такі як руйнування узбережжя Чорного моря, берегів річок та водосховищ).

На тлі різкого порушення екологічного балансу між природними та агрозміненними землями, інтенсивних проявів ерозії найбільшу небезпеку для ґрунтового покриву Херсонської області становить деградація пестицидами (агрохімічна), а саме прискорення збіднення родючості ґрунтів, зниження реакцій ґрунтового середовища, гумусового стану ґрунтів та погіршення стану поживних речовин [1].

2.5 Збереження біорізноманіття

На сьогоднішній день, за винятком територій та об'єктів природно-заповідного фонду, територіальний статус області в екологічній мережі навряд чи можна назвати задовільним. Все це впливає на якість елементів екомережі як природного оточення популяцій видів флори, мікробіоти та представників фауни.

Сучасне землекористування Херсонщини характеризується великою часткою ріллі як від загальної площі, так і від площі сільськогосподарських угідь. Оптимізація землекористування в степових районах пов'язана, перш за все, зі створенням геоекологічної інфраструктури, що складається з насичених біологічною складовою ландшафтів, таких як ліси, лісосмуги, луки і цілинні пасовища, що можливе лише за умови, що вона створюється. Великі лісові масиви для зон інтенсивного землеробства мають велике господарське значення, окрім ще й природоохоронного та естетичного [1].

Ліси та лісосмуги покращують мікроклімат, сприяють збільшенню запасів вологи у ґрунті, стабілізують процеси ерозії та дефляції. Лісосмуги та

ліси займають близько 5,4 % території. Ще одним елементом геоекологічної інфраструктури є наявність великих площ, позитивних по родючості, зайнятих луками та сіножатами. Найбільші площі природних лук і сіножатей зосереджені в прибережних районах з найбільш неродючими ґрунтами. На такі площі припадає понад 15 % сільськогосподарських угідь Скадовського та Каланчацького районів, понад 10 % угідь Голопристанського та Чаплинського районів. Співвідношення «рілля-ліс», «рілля-пасовища», «рілля - пасовища і сіножатей та ліс» дуже несприятливі для Херсонської області. На 1 га пасовищ та сінокосів – 10,7 (по Україні – 4,4) [1].

Загальна оцінка співвідношення ріллі до лісів, лук і сіножатей, які є найважливішими елементами геоекологічної інфраструктури, свідчить про те, що землі в Херсонській області в три рази інтенсивніше експлуатуються ніж середньому по Україні.

Перелітні птахи, які мігрують Азово-Чорноморським міграційним коридором, тривалість перебування яких визначається погодними умовами та кормовою базою, завдають певної шкоди посівам озимих та ярих зернових і, у свою чергу створюють навантаження на агропромисловий комплекс регіону. В Азово-Чорноморському регіоні, як і у всій Західній Європі, швидко збільшується чисельність рибоїдних видів – бакланів. Основними факторами збільшення популяції бакланів у регіоні є антропогенні зміни навколишнього середовища, поліпшення трофічних умов за рахунок рибогосподарської діяльності (розведення риби, будівництво рибозплідних ставків з високою щільністю риби на одиницю площі та ін). Антропогенні чинники різко скоротили чисельність майже всіх видів риб у океані. Для багатьох видів у популяціях також спостерігалось зменшення розміру, маси, віку та репродуктивних показників [7].

Також зовнішні чинники антропогенного походження найчастіше відповідальні за порушення структури і динаміки популяцій фауністичних комплексів. Природні абіотичні та біотичні фактори також мають специфічну адаптовану екосистемам періодичність зміни і при цьому не призводять до

незворотних порушень екосистем. Тому, основну небезпеку для існування природних комплексів представляють саме антропогенні фактори. Їхня швидка дія та трансформуючий характер практично не дозволяють цілим екосистемам та їх окремим компонентам адаптуватися до змін природного середовища, викликаних цими факторами. Адаптація відбувається не тільки на рівні популяцій та видів, але й на біоценотичному рівні. Видовий склад, співвідношення видів, їх поширення та динаміка визначають стан фауністичного комплексу – одного з ключових компонентів будь-якої екосистеми [7].

Території природно-заповідного фонду зазнають впливу суміжних територій активного природокористування, а саме наявність поблизу поселень несанкціонованих сміттєзвалищ, самовільні браконьєрські рубки дерев, випасання худоби по краях лісових ділянок тощо [1].

Херсонщина має значну кількість об'єктів природно-заповідного фонду, площа якого складає 10,6 % загальної площі області і є перспектива на її збільшення до 17,9 %[7].

Значна кількість територій та об'єктів природно-заповідного фонду області не винесені в натуру, що створює підґрунтя для різних порушень, у тому числі: зміна площі та конфігурації меж, самозахоплення земель природно-заповідного фонду, поширюється практика відчуження земель природно-заповідного фонду для нецільових потреб або вилучення земельних ділянок. Також, на більшість територій та об'єктів природно-заповідного фонду не мають інформаційні та охоронно-межові знаки.

Фіксуються випадки порушень природоохоронного законодавства на заповідних територіях – самовільна забудова, створення стихійних звалищ, видобуток будівельних матеріалів (піску, глини)[1].

2.6 Екологічні наслідки російського вторгнення в Україну

Вторгнення військ Російської Федерації до України з 24 лютого 2022 р. завдало та продовжує завдавати величезної шкоди не тільки людям та інфраструктурі, але і дикій природі. Проблеми стану довкілля, зазвичай, становлять загрозу соціального характеру, тому необхідно звернути увагу й на інші можливі наслідки війни та вивчити їх всебічно.

На даний час через відсутність точної інформації неможливо повноцінно оцінити вплив війни на довкілля. Тому є дві причини. По-перше, в умовах активних бойових дій навіть збір цих даних небезпечний для спеціалістів. По-друге, не вся інформація може бути розкрита з тактичною метою. Але зрозуміло, що чим довше затягнеться війна, тим більше збитків навколишньому середовищу і тим більші будуть наслідки.

Гострими екологічними проблемами Херсонщини у воєнний час залишаються:

1. Території та об'єкти природно-заповідного фонду в окупації.

Як говорилося вище, Херсонська область – це безліч унікальних приморських і морських територій: лимани, острови, солончаки, озера, плавні, що є домівкою для сотень рідкісних видів. Саме тут розташована велика кількість природоохоронних територій які покликані зберегти це різноманіття і саме ці території та акваторії наразі опинилися під загрозою знищення.

Чорноморський біосферний заповідник, національні парки “Азово-Сиваський”, “Джарилгацький” та інші природно-заповідні території по суті опинились у зоні бойових дій та гуманітарної кризи, де через війну служби охорони природних територій нерідко не можуть виконувати свої функції, забезпечити належну охорону, збереження рідкісних видів та безпеку своїх співробітників[19]. Бойові дії в основному були зосереджені у містах. Природні території менше постраждали від війни, але, звісно, було зафіксовано і великі переміщення техніки заповідними територіями, що є

неприпустимим, оскільки такі ділянки особливо оберігаються від впливу людини.

Сьогодні території захоплених заповідників та національних парків перебувають в найгіршому становищі, яке не спостерігалось за весь час їхнього існування. Пожежна техніка була анексована окупантами. У разі пожежі гасити просто нема кому. У робітників не вистачає палива для патрулювання. Багато людей були змушені евакуюватися, а ті, хто залишився, змушені були думати про захист свого життя, а не про захист природи. А робота на мінних полях чи там, де йдуть бойові дії, не є виправданим ризиком.

2. Замінованість та засмічення територій.

Через бойові дії території області були засмічені уламками зруйнованих будівель, розбитими авто, залишками побутових речей, а особливо воєнною технікою. Тисячі російських танків і бронемашин забруднюють землю паливно-мастильними матеріалами, а спалені продовжують завдавати шкоду вже як металобрухт. Це все канцерогенне сміття, і поки воно залишається на землі, отруює навколишнє середовище важкими металами, які потрапляють у ґрунтові води.

Інші небезпеки приховані в землі, яка роздирається війною. Одними з найбільших є уламки боєприпасів та мінування природних територій. На сьогодні, за даними ООН, Україна – одна з найбільш замінованих країн світу. Понад 80 тис. км² території України потребують очистки від мін та вибухонебезпечних залишків. Розмінування міст і сіл зазвичай проводиться доволі швидко, а ліси залишаються не розмінованими десятиліттями [20].

Мінування, окрім небезпеки для людей, становить також істотну екологічну загрозу. Вибухи в наслідок мінування призводять до забруднення ґрунтів важкими металами, такими як свинець, стронцій, титан, кадмій та нікель. Це робить ґрунт небезпечним, а в деяких випадках – непридатним для подальшого сільськогосподарського використання. Також вибухи призводять до виникнення лісових пожеж [21].

3. Лісові пожежі.

Лісові масиви на Херсонщині мають унікальні особливості. Вони є переважно штучного походження, за винятком верб у плавнях уздовж Дніпра та малих річок і хащових ділянок берези, осики і тополі в пониженнях піщаної арени, так званих «колків» – залишків колись потужних лісів Гілеї [22].

В травні 2022 р. почалися страшні спалахи пожеж в лісах області, що спостерігалися в Чулаківській, Голопристанській, Олешківській, Виноградівській та Новокаховській громаді. На рис. 2.2 наведено зони знищених та пошкоджених лісових масивів, що переважно спостерігаються в північно-західній та південно-західній частинах області.

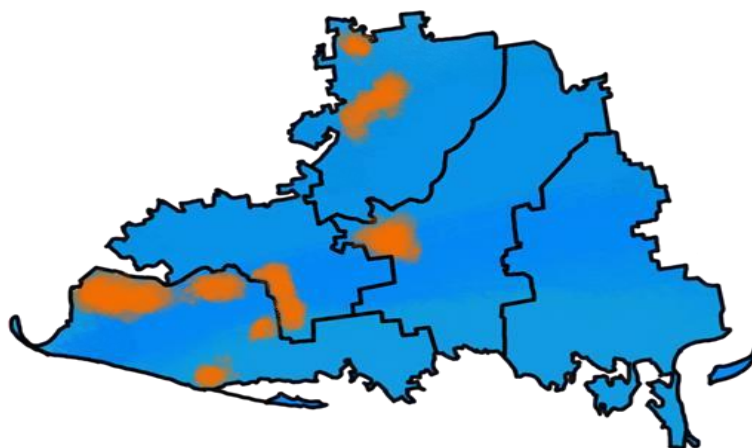

Рис. 2.2 – Межі поширення лісових пожеж в Херсонській області (градієнтом помаранчевого відмічені основні зони знищених/пошкоджених лісових масивів) [22].

Наприклад, у травні горіла заповідна Кінбурнська коса у Чорному морі, на якій збереглися унікальні приморські оселища. Через окупацію та змінюваність територій, погасити вогонь було неможливо[19].

Під загрозою опинилися місця гніздування диких птахів та найбільше в Європі поле орхідей [22].

В даний час важко оцінити увесь розмір шкоди, але за попередніми оцінками, пожежі охопили 130 га, внаслідок чого було знищено та пошкоджено ділянки лісових екосистем, рідкісних видів тварин та унікальної піщаної флори Кінбурну [19].

Сильний вогонь майже знищив ліс поблизу сіл Іванівка та Рибальче. Також розгорілась пожежа неподалік Олешок. 4 серпня через бойові дії загорілись 5 га лісу неподалік від Чулаківки Херсонської області. Загалом у 2022 р. Херсонська область втратила понад 5 тис. га лісу через пожежі. Для регіону, де природне відтворення лісів майже неможливе, це справжня екологічна катастрофа [23].

Супутникове фото лісових пожеж на заповідній Кінбурнській косі представлено на рис. 2.3.

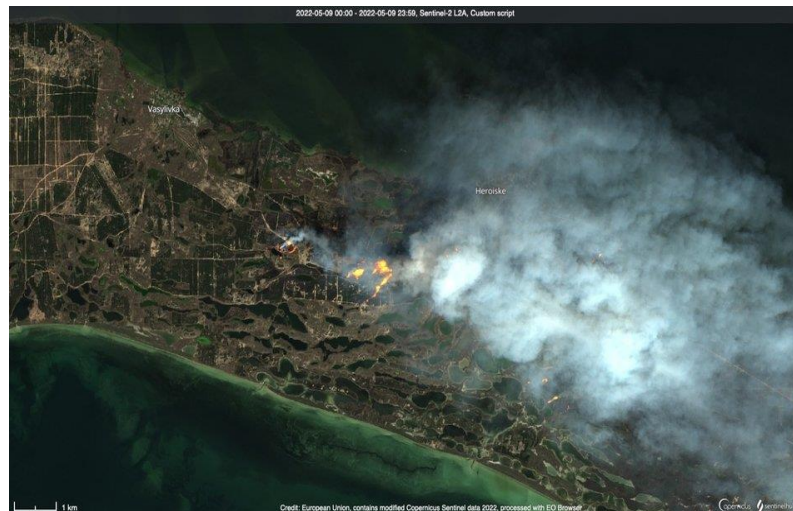

Рис. 2.3 – Пожежі на Кінбурнській косі (травень 2022 р.) [22].

Головною причиною пожеж є артилерійські обстріли та навмисні підпали окупантами із метою боротьби з українськими розвідувально-диверсійними групами, українськими партизанами та російськими дезертирами [22].

4. Забруднення поверхневих і ґрунтових вод.

Для Херсонщини проблема забруднення поверхневих та ґрунтових вод була актуальною ще до вторгнення Росії в Україну. Тому, бойові дії на території області лише погіршують їх стан, а саме:

- небезпека забруднення вод у разі детонації боєзапасу визначається тим, що при цьому відбувається низка хімічних реакцій, які призводять до забруднення навколишнього середовища. А саме, в повітря потрапляють вуглекислий газ, водяна пара та токсичні гази в вигляді оксиду сірки, натрію оксиду та чадного газу. Всі ці забруднюючі речовини потрапляють у повітря, що в свою чергу повертається до ґрунтів у вигляді кислотних дощів та буде забруднювати поверхневі води, а при детонації великих снарядів може зруйнувати водонепроникний шар порід, що призведе до забруднення як поверхневих, так і ґрунтових вод;
- небезпеку несуть не утилізовані відпрацьовані боєкомплекти та знищена техніка агресора, що продовжують наносити шкоду навколишньому середовищу. Знищена техніка ворога слугує джерелом таких хімічних речовин, як залізо, нітрат амонію, шестивалентного хрому, нафтопродуктів, а відпрацьовані боєкомплекти – оксиди сірки та азот;
- нецільове використання водних ресурсів Каховського водосховища, знищення очисних споруджень, що є обтяжуючим чинником яке прискорює і погіршує становище поверхневих та ґрунтових вод.

На рис. 2.4 видно зони забруднених територій, що переважно спостерігаються в південній, південно-західній та північно-східній частинах області.

Основною причиною погіршення стану поверхневих та ґрунтових вод є вторгнення російських військ і як результат дикунської політики окупантів в управлінні захоплених регіонів. Військова техніка, боєкомплект окупантів – основні агенти-забруднювачі поверхневих та ґрунтових вод.

Також, на сьогодні основним ризиком для області становить зараження артезіанських горизонтів, вона пов'язана з тим, що в області є велика кількість приватних свердловин у сільській місцевості, де відбуваються

основні бої. Херсонська область прогнозовано може втратити до 80 % джерел питної води за найгіршим сценарієм [22].

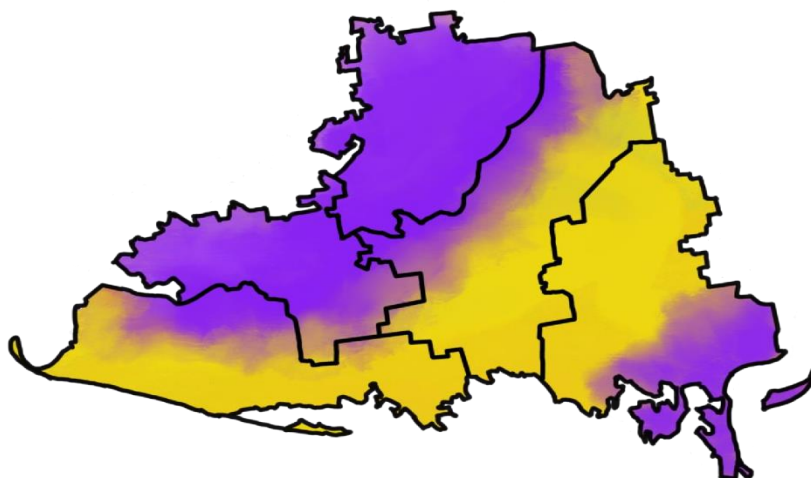

Рис. 2.4 – Межі поширення погіршення стану поверхневих і ґрунтових вод в Херсонській області [22].

(градієнтом фіолетового відмічені зони забруднення продуктами горіння та/або розкладання, органічних і комбінованих речовин, а також високотоксичними агентами із складу вибухівок та ракетного пального)

Тому поки що складно проаналізувати всі екологічні наслідки війни для водних ресурсів Херсонської області. Зрозуміло, що вони не тільки зростатимуть, а й впливатимуть на навколишнє середовище не лише області, а й усього регіону.

5. Значне забруднення атмосферного повітря.

Проблема забруднення повітря далеко не нова для області, проте з початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну вона з кожним днем загострюється. Погіршення стану атмосферного повітря призводять як старі так і нові чинники, а саме:

- продукти горіння через які виникають періодичні пожежі громадах та лісові пожежі. Бойові дії в області значно збільшують їх виникнення та через бездіяльність або штучне перешкоджання з боку окупантів, пожежі довго не гасяться, що негативно впливає на стан атмосферного повітря в області;

- результати розкладання органічних речовин (труп тварин), наприклад, на Чорнобаївській птахофабриці, де загинули від спраги і не були утилізовані мільйони голів птиці;
- в повітря попадає через викиди автотранспорту – оксиди сірки, азоту, карбону, сажі та дрібнодисперсних часток. Через бойові дії повітря Херсонської області забруднюється високотоксичними агентами зі складу вибухівки та ракетного пального.

На рис. 2.5 показано зони забруднених територій, що переважно спостерігаються в північно-західній частині області (Високопільська, Нововоронцовська, Кочубеївська, Новоолександрівська, Великоолександрівська, Калинівська, Бериславська, Чорнобаївська, Новорайська, Білозерська, Скадовська, Чаплинська, Новокаховська, Музиківська, Генічеська, Херсонська громади).

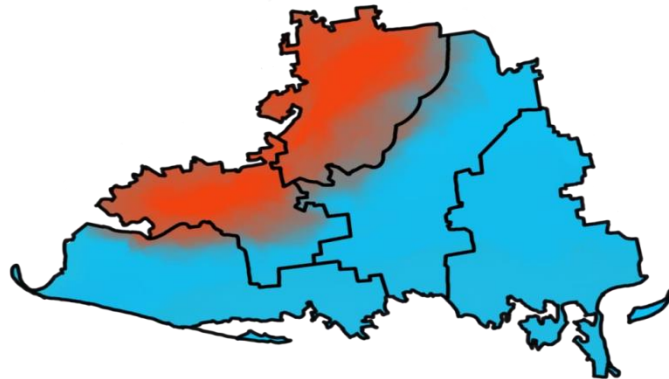

Рис. 2.5 – Межі поширення забруднення атмосферного повітря в Херсонській області[22].

(на мапі – градієнтом червоного відмічені зони забруднення продуктами горіння та/або розкладання, органічних і комбінованих речовин, а також високотоксичними агентами із складу вибухівки та ракетного пального.)

6. Фітосанітарне забруднення.

Херсонська область традиційно представлена типчаково-ковильною рослинністю степів. Через бойові дії та різка відсутність чергових обробок

викликала прискорене зростання популяцій шкідливої рослинності, так званий «вторинний степ». Це все призводить до засмічення однорідних рослин та несе загрозу для всіх навколишніх оброблених полів вимагаючи збільшення використання гербіцидів[22].

На рис. 2.6 наведено зони фітосанітарного забруднення територій, що спостерігаються переважно в північно-західній та південно-західній частинах області. Також варто відзначити незначні прояви забруднення в центральній частині області.

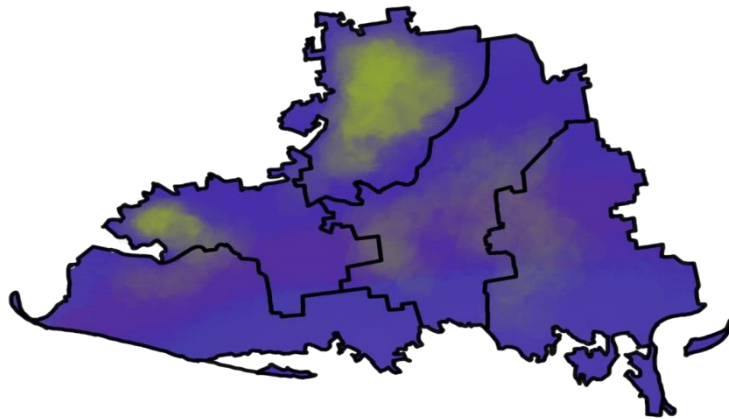

Рис. 2.6 – Межі поширення фітосанітарного забруднення в Херсонській області [22].

(градієнтом зеленого відмічені основні зони фітосанітарного забруднення).

7. Знищення лісосмуг.

В останні роки проблема знищення зелених насаджень почала загострюватись, а з початком окупації вона почала посилюватись, що може призвести до катастрофічних наслідків. Для багатьох сільських мешканців у зв'язку з порушенням електро- та газопостачання вирубка дерев стала ефективним засобом вирішення опалення своїх осель.

До війни проблема знищення лісосмуг була пов'язана з подорожанням енергоресурсів, а в окупації це соціально-економічна політика загарбників,

які не роблять нічого для вирішення проблеми, а тільки загострюють її порубкою зелених насаджень для власних потреб.

На рис. 2.7 наведено зони знищення лісосмуг, що переважно спостерігаються в північно-західній, південно-західній та південно-східній частинах області (Високопільська, Нововоронцовська, Кочубеївська, Новоолександрівська, Великоолександрівська, Калинівська, Бериславська, Чорнобаївська, Новорайська і Білозерська громади).

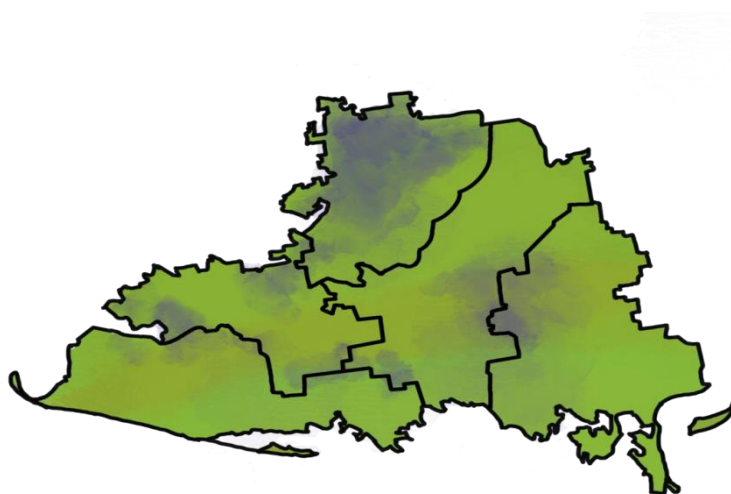

Рис. 2.7 –Межі поширення знищених лісосмуг на території Херсонській області [22].

(градієнтом сірого відмічені зони хаотичної вирубки лісових насаджень)

8. Браконьєрство.

Проблема браконьєрства з початку війни набула катастрофічного стану. Браконьєрство підтримується окупантами через видачу ними платних дозволів на «ведення господарської діяльності» в квітні 2022 р., в самий розпал нересту. Також, активно підтримувався окупантами хижацький варварський та заборонений вилов риби місцевими жителями, у тому числі із забороненими інструментами вилову.

Контроль за виловом водних біоресурсів припинився ще в квітні 2022 р., окупанти розікрали катери, човни та двигуни до них, які були у користуванні Херсонського рибоохоронного патруля. Що у свою чергу

робить неможливим дієвий контроль за виловом водних біоресурсів. Окупанти обклали бригади нелегальних промислових риболовів даниною – здавати по центнеру риби на тиждень або сплачувати готівкою. Окупанти почали озброювати браконьєрів, тишком-нишком продаючи гранати, вибухівку для глушіння риби, стрілецьку зброю та набої з складів ВСУ, захоплених ними після відступу українських військ у перші дні навали[22].

На рис. 2.8 наведено зони поширення браконьєрства на території Херсонської області, що переважно спостерігаються з північного-сходу до південного-заходу та в південно-західній частинах області (Лепетиська, Новокаховська, Бериславська, Херсонська, Чулаківська, Тягінська, Бехтерська, Генічеська громади).

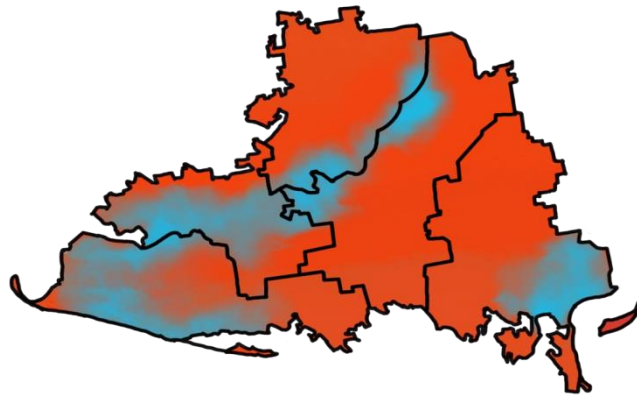

Рис. 2.8 – Межі поширення браконьєрства в Херсонській області [22].
(градієнтом блакитного відмічені основні зони діяльності браконьєрів.)

9. Антропогенні порушення гідрологічних режимів.

З початком війни та окупації області, окупантами було захоплено всі гідротехнічні споруди Північно-Кримського каналу, що дало їм змоги регулювати водопостачання води з Каховського водосховища до півострова Крим. Було нанесено пошкодження водопропускним спорудам Каховського ГЕС. Все це призводить до негативних наслідків, а саме:

- підтоплення територій (підвальних приміщень осель) призводить до пересихання унікальних природних лісів в пониззях

Нижньодніпровських пісків – це осикові і березові «колки» та верби вздовж берегів;

- зниження рівня ґрунтових вод з пересиханням малих річок, призводить до загибелі плодових дерев і заміщення їх очеретом;
- забруднення ґрунтових вод (питна вода). Через зниження рівня води та потрапляння у річок залишків воєнної техніки та боєприпасів призводить до ще більшого забруднення не тільки річок, так і прилеглих підземних вод.

На рис. 2.9 наведено зони поширення антропогенного порушення гідрологічних режимів на території Херсонської області. Зони пересихання верхів'я річок спостерігаються в південно-західній та північно-східній частині (Таврійська, Олешківська, Ювілейнянська, Виноградівська, Каланчацька, Мирненська, Скадовська, Бехтерська, Долматівська громади), а зони підтоплення – в південній частині області (Чорнобаївська і Білозерська громади).

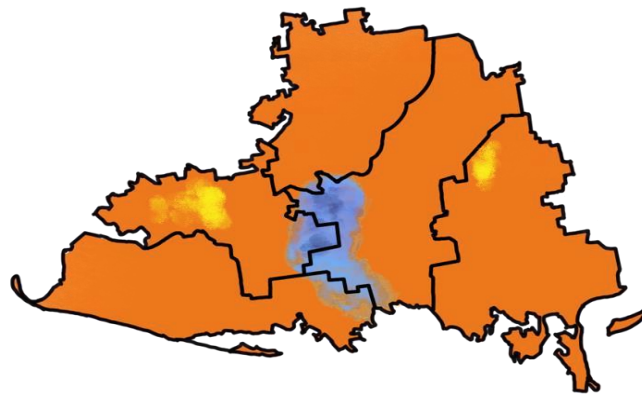

Рис. 2.9 – Межі поширення антропогенного порушення гідрологічних режимів в Херсонській області [22].

(градієнтом жовтого відмічені зони пересихання верхів'я річок, градієнтом блакитного – підтоплення території.)

3 ОЦІНКА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 Поняття та класифікація туристично-рекреаційних ресурсів

Термін „рекреація” етимологічно походить від латинського слова – *recreatio* (творення заново, відновлення; раніше означало перерву для відпочинку між заняттями в школі або приміщення для розваг учнів) та французького – *recreation* (розвага, відпочинок; зміна дій, що виключає трудову діяльність і характеризує простір, пов’язаний із цими діями). Отже, рекреація – це процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час.

Основою будь-якого рекреаційного комплексу є рекреаційні та туристичні ресурси. Рекреаційні ресурси – це об’єкти та явища природного та антропогенного походження, які можуть задовольняти рекреаційно-туристичні потреби суспільства та є основою для формування туристичної послуги [24].

Основною властивістю рекреаційних ресурсів є їхня здатність відновлювати і розвивати духовні та фізичні сили людини. Такі ресурси придатні як для прямого, так і для опосередкованого споживання, надання різних послуг курортно-лікувального та рекреаційно-туристського характеру [24].

Туристичні ресурси – специфічні властивості природного середовища, а також їх поєднання, прояви людської діяльності, природні, історичні, соціально-культурні об’єкти, які є предметами зацікавлення туристів, стимулюють їх до подорожі, здатні задовольнити їхні потреби у відновленні та розвитку фізичних, емоційних та інтелектуальних сил [25].

З урахуванням природних, соціальних та історико-культурних складових у визначенні рекреаційно-туристських ресурсів, орієнтації на споживання та задоволення потреб людей (туристів) ці поняття часто вважають близьким за змістом і об'єднують єдиним поняттям.

Рекреаційно-туристичні ресурси – це компоненти географічного довкілля, об'єкти антропогенної діяльності, які завдяки таким властивостям, як унікальність, історична або художня цінність, оригінальність, естетична привабливість і лікувально-оздоровча значущість, можуть бути використані для організації різноманітних видів рекреаційних занять [26].

Коли йде мова про рекреаційно-туристичні ресурси, часто у науковій термінології використовується поняття «рекреаційний потенціал».

Рекреаційний потенціал – це сукупність природних, культурно-історичних та соціально-економічних передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території. Аналізуючи це поняття, слід зазначити, що рекреаційно-туристичний потенціал стосується тих передумов, які можуть бути використані для організації туризму на тій чи іншій території [27].

У процесі класифікації туристичних ресурсів більшість дослідників розподіляють їх на три складові: природні, історико-культурні чи культурно-історичні та соціально-економічні [25].

Природні ресурси – це природні тіла, явища, процеси, елементи ландшафту, які знаходяться на певній території, можуть використовуватися для відпочинку та оздоровлення людини і стають основою для формування туристичних послуг. До них відносять [28]:

- водні – містять в собі всі водні об'єкти, а також бальнеологічні ресурси;
- геологічні та орографічні – пов'язані із земною поверхнею, в тому числі і печерами;
- рослинно-фауністичні – території зосередження рослинності та тваринних угруповань;

- кліматичні – місця зі сприятливими погодно-кліматичними характеристиками для відпочинку;
- ландшафтні – закономірне поєднання природних компонентів, яке завдяки своїм властивостям сприяє розвитку туризму;
- природоохоронні об'єкти – території, які включають найбільш цінні природні та штучно створені природні об'єкти та охороняються законом.

Історико-культурні ресурси – це сукупність об'єктів матеріальної та духовної культури, що створені в процесі історичного розвитку суспільства на певній території, мають пізнавальну цінність і можуть бути використані для туристично-рекреаційної діяльності [25]. До них відносять:

- пам'ятки археології – залишки людського життя (кургани, городища, культові споруди, тощо), що містяться під землею та під водою і дають нам інформацію про культуру та спосіб життя минулих поколінь;
- пам'ятки історії – вид ресурсу, який являє собою подієвий та бісоціальний ресурс, що означає місця і об'єкти, пов'язані із історичними подіями та відомими людьми минулого;
- архітектурні – сукупність історичних будівель, архітектурних комплексів та об'єктів містобудування, які можна використати для туризму;
- мистецькі – це роботи професійних та народних майстрів;
- культурно-етнографічні – проявляються як у матеріальних, так і духовних пам'ятках (наприклад, музеях етнографічної спрямованості, народному побуті, що збереглися, і традиціях, які відображають особливості певного етносу тощо);
- сакральні – об'єкти, які мають релігійне призначення.

Соціально-економічні ресурси – охоплюють матеріально-технічну базу, яка забезпечує виробництво, продаж і надання рекреаційно-туристичних послуг, транспортну інфраструктуру, трудові ресурси [27]. До них відносять:

- об'єкти соціально-економічного призначення, які безпосередньо формують туристичний продукт – промислові та військові об'єкти (промисловий туризм), сільськогосподарське господарство (агротуризм), ділові центри населених пунктів (діловий туризм) тощо;
- заклади розміщення та харчування – об'єкти туристичної інфраструктури, призначені для ночівлі та харчування туристів (готелі, турбази, мотелі, кемпінги, ресторани, кафе-бари та ін.);
- транспортна інфраструктура – засоби переміщення, шляхи сполучення та дорожнє господарство, що залучається для обслуговування туристів;
- допоміжна сфера – торгівля, банківська сфера, страхові агентства та ін.;
- підприємства сфери туризму – туристичні фірми, профільні навчальні заклади тощо;
- інформаційні – засоби обміну туристичною інформацією;
- трудові ресурси – людський ресурс, який зайнятий у сфері туризму.

3.2 Характеристика рекреаційних ресурсів адміністративних районів Херсонської області

Херсонська область посідає одне з провідних місць серед регіонів України за рівнем забезпеченості цінними природно-рекреаційними та історико-культурними ресурсами, здатними генерувати значний інтерес вітчизняних та іноземних туристів [29].

Завдяки своєму географічному положенню та природно-ресурсному потенціалу Херсонська область визначається значним розвитком туризму та рекреації. Херсонщина має унікальні лікувально-оздоровчі та курортно-рекреаційні можливості, а саме [30]:

- вкрай вигідне географічне розташування, вихід одночасно до Чорного і Азовського морів;
- басейн Дніпра (узбережжя і пониззя Дніпра) та Каховське водосховище;
- різноманітний ландшафт, унікальна флора і фауна;
- сприятливий помірно континентальний клімат;
- понад 450 км морської берегової лінії, з них 200 км обладнаних піщаних пляжів;
- найдовша піщана коса в світі – Арабатська стрілка;
- понад 70 родовищ цілющих бальнеологічних ресурсів (мінеральних і термальних вод, лікувальних грязей, ропи соляних озер, зокрема сертифіковані продукти Лемурийського озера).
- 12 курортних населених пунктів: Скадовський район (м. Скадовськ, смт. Лазурне, с. Червоне), Голопристанський район (м. Гола Пристань, села Залізний Порт і Більшовик), Каланчакський район (села Хорли, Приморське), Генічеський район (м. Генічеськ, села Щасливцеве й Стрілкове, селище Генічеська Гірка);
- понад 5 тис. об'єктів історико-культурної спадщини: скіфські кургани, античні городища, залишки турецьких укріплень, козацькі хрести, багаточисельні храми та ін.;
- 82 об'єкта природно-заповідного фонду, з них 2 біосферних заповідника, 5 національних природних парків (Азово-Сиваський, Олешківські піски, Джарилгацький, Нижньодніпровський, «Кам'янська Січ»);
- розгалужена мережа автодоріг загальнодержавного та місцевого значення, залізнична мережа, наявність аеропорту;
- достатні людські ресурси.

У структурі територіально-рекреаційного комплексу Херсонській області виділяють, насамперед, такі рекреаційні ресурси (об'єкти туризму), що розподілені на чотири групи:

1. Лікувально-курортні – санаторії, профілакторії з лікуванням.
2. Об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), рекреаційні об'єкти та мисливські угіддя.
3. Археологічні та архітектурні пам'ятки.
4. Культурно-освітні об'єкти, пам'ятники і місця воєнно-історичних подій та пов'язані з іменами видатних людей.

Найбільшого розвитку в Херсонській області набула лікувально-курортна рекреаційна діяльність. Це пов'язано, насамперед, з тим що туристично-рекреаційний комплекс в Херсонській області сформувався ще за радянської доби і був спрямований здебільшого на оздоровлення населення та із специфікою складу та розміщення рекреаційних ресурсів області. Також, в області активно розвивається водний, сільський зелений, винний, екологічний та історико-культурний види туризму [31].

Всі ці переваги сприяють формуванню в регіоні потужного туристично-рекреаційного комплексу, розвиток якого останніми роками є одним із основних показників динамічним зростанням діяльності, які якісно впливають на загальну соціально-економічну ситуацію.

Проте, туристична діяльність за регіонами Херсонщини розвинена нерівномірно, оскільки існує різниця у наявних туристичних ресурсах, а отже і інфраструктурі туризму. Територію області умовно можна поділити на три ділянки за рівнем розвитку туристичної діяльності (рис. 3.1).

Найбільш значним та різноманітним рекреаційним потенціалом володіють приморські райони – Голопристанський, Скадовський, Білозерський, Каланчацький, Генічеський. Саме ці райони нами було обрано для оцінки туристично-рекреаційного потенціалу області.

3.2.1 Каланчацький район

Каланчацький район знаходиться на півдні Херсонської області, у межах Причорноморської низовини. На півночі і сході межує з

Олешківським і Чаплинським районами, на заході зі Скадовським районом, на півдні з Кримом (рис. 3.2). На півдні омивається водами Джарилгацької і Каркінітської заток Чорного моря.

Рис. 3.1 – Рівень розвитку туристичної діяльності по районах Херсонської області [31].

Рис. 3.2 – Карта-схема розташування Каланчацького району [32].

Площа території Каланчацького району складає 915 км². Станом на 01 січня 2019 р. населення району становило 26,9 тис. осіб, з них міського – 11,4 тис. осіб, сільського – 15,5 тис. осіб.

Рельєф району являє собою безстічну рівнину, що незначно знижується в південному напрямі. Розповсюдженими є балки та западини.

В регіоні переважають природні ландшафти степової зони. Ландшафтні комплекси представлені двома типами:

- акумулятивні низовини під типчакowo-ковиловою рослинністю степів південних (сухих) та подовими луками;
- акумулятивні приморські, в т.ч. лиманні, низовини на лиманних, морських та сучасних морських відкладах.

Природна рослинність більшої частини області представлена як степова, а саме пустельна (полин, типчак, ковила) в комплексі із солончаками.

Бальнеологічні рекреаційні ресурси представлені пісками (пісочні балки Джарилгацької затоки), очеретом, необмежена кількість яких знаходиться на узбережжі Чорного моря, глинами (на території селища Каланчак), мінеральними водами та лікувальними грязями.

Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце посідають кліматичні, саме вони визначають просторову організацію відпочинку. Клімат району є помірно континентальним, який характеризується жарким літом та відносно холодною зимою. Середня температура повітря за липень +23 °С, в літку температура повітря може перевищувати +40 °С. Середня температура повітря за січень -3 °С, взимку температура повітря може знижуватись до -20 °С. Але на фоні глобального потепління, температурні показники змінюються, літо стає більш жарким, а зима практично втрачає своє значення, температурні показники мають плюсові значення, останнім часом тільки декілька днів із всієї декади зберігаються мінусові значення. Тривалість без морозного періоду в середньому 180 днів на рік.

Середньорічна кількість опадів за рік складає в середньому 350 – 400 мм (3500 – 4000 м³/га).

Переважаючим в цьому районі є вітер північно-східного напрямку.

Гідрографічна сітка району представлена із природних об'єктів (р. Каланчак) та антропогенних (Північно-Кримський канал, ставки біля с. Привілля). Район розташовується в межах Причорноморського артезіанського басейну. Ґрунтові води залягають на глибині від 2 до 12 м. Середня густота річкової сітки в межах території району становить 0,1 км/км².

Ґрунтовий покрив представлений на півночі – темно-каштановими залишково-солонцюватими ґрунтами, в центральній та східній частині – каштановими солонцюватими в комплексі із солонцями, на півдні та заході – солонцями в комплексі з каштановими солонцюватими ґрунтами.

Землі сільськогосподарського призначення в загальній площі земель району становлять 71,03 тис. га (77,6 %), ліси та лісо вкриті площі – 1,36 тис. га (1,9 %), забудовані землі – 1,92 тис. га (2,7 %), землі водного фонду – 5,98 тис. га (8,4 %) та інші землі – 10,27 тис. га.

Загальна площа об'єктів ПЗФ, які розміщені на території області, становить 1411,9 га. Відношення площі ПЗФ до площі Каланчацького району становить 1,5 %. ПЗФ на території району представлений заказником «Домузла» в с. Привілля та пам'ятниками садово-паркового мистецтва в с. Роздольне та Хорли. Орнітологічний заказник Думузла розташований на території Привільської сільської ради та є природною цінністю району. Тут зустрічається понад 200 видів птахів, серед яких скупчення крижнів (до 30 тис. особин) і шпаків (до 60 тис. особин). Також на території природно-заповідного об'єкту зустрічаються жовта чапля, коровайка, дрохва, червоновола казарка, лунь польовий і степовий, орлан-білохвіст та інші. В с. Роздольне Каланчацького району знаходиться старовинний парк з віковими дубами, ялівцями, кленами та іншими породами дерев і чагарників загальною площею 62 га [33].

Каланчацький район достатньо насичений археологічними та культурно-освітніми об'єктами (рис. 3.3). Всього на території району розташовано 29 пам'яток історії, 6 пам'яток культури, 188 пам'яток археології.

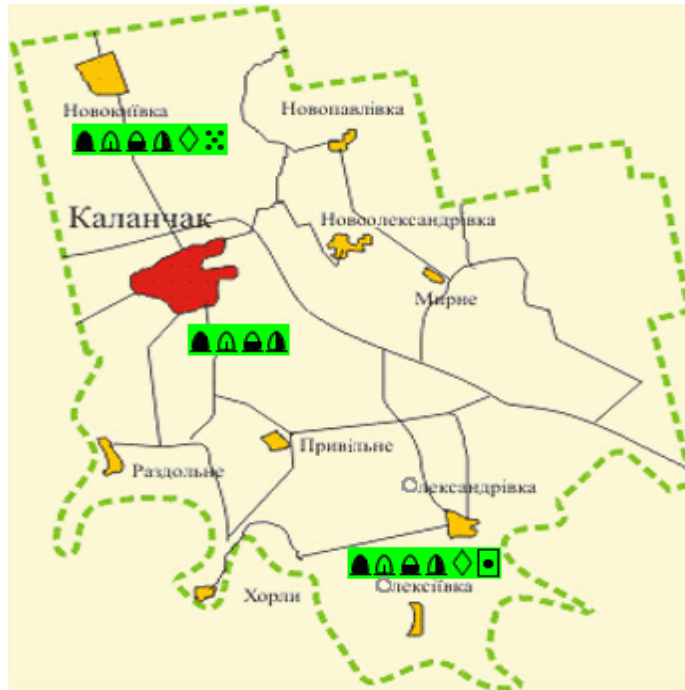

Рис. 3.3 – Археологічні пам'ятки Каланчацького району:

 - кургани з похованнями епохи бронзи; - кургани з похованнями скіфських часів; - кургани з похованнями сарматів; - кургани з похованнями кочовиків XI-XIII ст.; - селища епохи бронзи; - скарби епохи бронзи; - селища осілих кочовиків [34].

Культурно-освітню роботу на території Каланчатського району здійснюють 8 будинків культури та один музей.

На території Каланчацького району розташовано п'ять курортних населених пунктів, а саме: Роздольне, Максима Горького, Олексіївка, Приморське, Хорли. В оздоровчий період в них може відпочити близько 14 тис. осіб. В зоні відпочинку є чотири артезіанські свердловини, вода яких має лікувальні властивості, сірководневі грязі, що дає можливість будівництва лікувальних закладів для організації цілорічного відпочинку та лікування за допомогою бальнеологічних ресурсів.

Незважаючи на те, що Каланчацький район займає приморське положення, він має зовсім незручне транспортне сполучення (від обласного центру 160 км автошляхом і від районного центру Каланчак до с. Хорли 27 км від залізничної станції). А це свідчить про те, що морські та пляжні рекреаційні ресурси району використовуються найменш інтенсивно.

Територією району проходить автошлях Е97. На території смт. Мирного знаходиться залізнична станція Каланчак Одеської залізниці. В смт. Каланчак є автостанція «Каланчак».

3.2.2 Скадовський район

Скадовський район розташований у крайній південно-західній частині Херсонської області, і займає площу понад 1,5 тис. км² (5,3 % території області). На півночі межує з Олешківським, на сході – з Каланчацьким, на заході – з Голопристанським районом. На півдні його омивають води Чорного моря (рис. 3.4) [35, 36].

Рис. 3.4 – Карта-схема розташування Скадовського району [37].

Станом на 01 січня 2019 р. населення району становило 48656 осіб (у тому числі 22287 чол. – міського й 26369 чол. – сільського) [35].

Рельєф району являє собою рівнину, нахилenu у південному напрямі. Більша частина території району лежить у межах Причорноморської низовини, а берегова зона та південні прибережні області – на Каркінітському прогині Скіфської епіорогенної плити.

Скадовський район розташований у степовій зоні. Ландшафтні комплекси представлені ділянками піщаного степу, прибережно-водними комплексами, численними замкнутими пониженнями-подів тощо.

У північній, північно-східній та центральній частинах району на чорноземах південних, та, частково, на темно-каштанових ґрунтах ростуть: типчак, ковила, тонконіг та велика кількість степового різнотрав'я, в тому числі ромашка лугова, осот, в значній кількості кореневище, а також злаки, особливо степовий стоколос та інші сухолюбні злаки.

Найбільш характерними представниками тваринного світу для Скадовського району є: полівка степова, заєць, сліпак, горностай, лисиця звичайна, сарна, асканійський олень. З птахів зустрічаються жайворонки польовий, перепілка, вівсянка чорноголова, куріпка сіра, боривітер й ін.

Клімат району помірно-континентальний, посушливий. Середньорічна температура повітря дорівнює $+9,6^{\circ}\text{C}$ (у липні $+23,7^{\circ}\text{C}$, у січні $-3,4^{\circ}\text{C}$). Протягом року налічується 280 днів із середніми температурами повітря вище 0°C . Безморозний період коливається від 142 до 222 днів, вегетаційний період складає 224 дні. Зима починається у другій половині грудня, а закінчується наприкінці лютого – на початку березня, і триває близько 85 днів. В цьому регіоні зима м'яка, із частими значними відлигами. Середня температура січня складає $-3,4^{\circ}\text{C}$. Глибина снігового покриву інколи перевищує 10 см, частіше становить близько 2 – 4 см. Кількість опадів у середньому за рік складає від 300 до 330 мм, а мінімум – 197 мм, що пов'язано з бризовою циркуляцією. При цьому випаровування складає 1000 –

1050 мм. Основна маса опадів (77 %) випадає в теплий період року у вигляді злив [15].

На території Скадовського району налічується 36475,5 га земель водного фонду, а саме: Краснознам'янський і Зональний магістральні канали, канали міжгосподарської зрошувальної мережі, скидні і дренажні канали, 28 ставків, 35 озер, та затоки (Джарилгацька, Каржинська та Каланчацька). Скадовський район відноситься до Причорноморського артезіанського басейну [38].

У переважній частині території району сформувалися темно-каштанові залишково-солонцюваті ґрунти.

Корисні копалини представлені головним чином нерудним комплексом, насамперед, природні будівельні матеріали. Окрім того, територія багата солями, які знаходяться в розсолах водоймищ, головним чином в ропі деяких озер району.

В межах району існує 3 території та об'єктів природно-заповідного фонду. Їх загальна площа становить 10312 тис. га. На острові Джарилгач знаходиться наступні заповідні об'єкти [33]:

- Ботанічний заказник державного значення загальною площею 300 га, який належить на праві постійного користування Скадовському державному лісомисливському господарству;
- Джарилгацький національний природний парк – природоохоронна територія на острові Джарилгач. До його складу входить сам острів, акваторія Джарилгацької затоки, а також берегова смуга між Скадовськом та Лазурним. Площа – 10000 га;
- Парк Скадовського будинку відпочинку – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення. Площа – 12 га.

У Скадовському районі більшість пам'яток археології представлена поховальними комплексами – курганами (рис. 3.5). Стоянки є місцями короточасних або відносно нетривалих зупинок мисливців або скотарів. Пам'ятки археології району охоплюють не досить великий відрізок історії,

що сягає близько 7 тисяч років. Чудовою археологічною пам'яткою, безсумнівно, можна вважати Широчанський могильник – перший ґрунтовий могильник предків історичних кіммерійців відкритий на Півдні України.

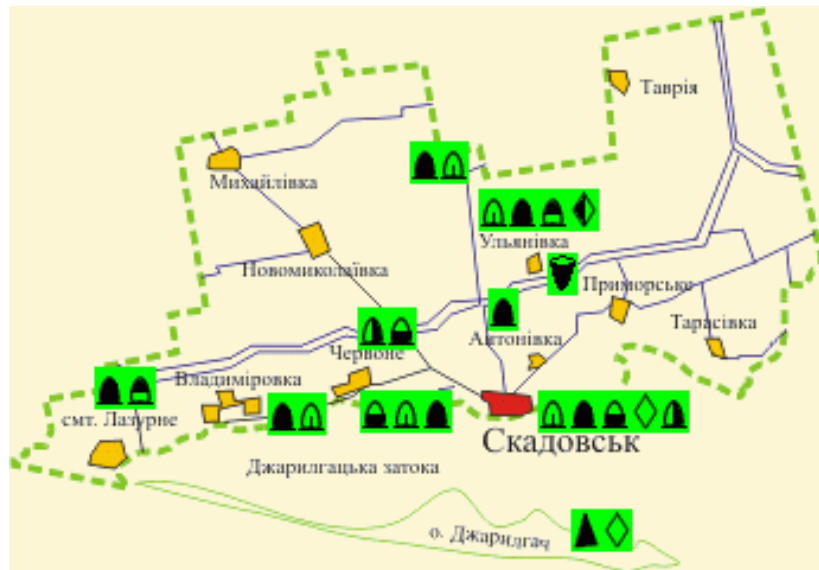

Рис. 3.5 – Археологічні пам'ятки Скадовського району:

■ - кургани з похованнями епохи бронзи; ■ - кургани з похованнями скіфських часів; ■ - кургани з похованнями сарматів; ■ - кургани з похованнями кочовиків XI-XIII ст.; ■ - селища епохи бронзи; ■ - кургани з похованнями епохи міді; ■ - без курганні могильники епохи бронзи; ■ - кам'яні скульптури кочовиків XI-XIII ст.; ■ - селища епохи неоліту [39].

Район асоціюється з центром курортної зони Херсонщини. Рекреаційна зона району включає в себе м. Скадовськ, с.м.т. Лазурне та с. Красне, а також острів Джарилґач.

Скадовськ є кліматологічним курортом, а також він відомий як один із найкращих дитячих курортів, який щорічно відвідують близько 50 000 осіб. Тут зосереджені найкращі пляжні ресурси північного узбережжя Джарилґатської затоки, а глибина вод ідеально підходить для організації дитячого відпочинку. Довжина берегової лінії складає 12,9 км. А природні пляжі завширшки від 10 до 25 м, потенційна місткість яких складає 29 тис. осіб.

На території Скадовська розташовані 6 баз відпочинку, 6 пансіонатів, 4 санаторно-курортних закладів, 11 дитячих лікувально-оздоровчих комплексів, також, в місті Скадовськ створено дельфінарій «Акварель», який являє собою культурно-освітній і терапевтичний центр.

С. Лазурне – кліматичний курорт. Зона відпочинку "Лазурне" розташована на березі Чорного моря, з південної сторони однойменного населеного пункту. Довжина берегової смуги складає 8 км, потенційна місткість – 44 тис. осіб.

В зоні відпочинку Лазурне свої послуги відпочиваючим пропонують 30 баз відпочинку та дитячих таборів. Приємному та комфортному відпочинку сприяє розвинута інфраструктура курортної зони. До послуг відпочиваючих магазини, ресторани, бари, кафе, дискотеки, кінотеатри, гральні зали, більярдні клуби. Також тут можна знайти і різнопланові активні розваги.

С. Красне – це сприятлива для дитячого відпочинку рекреаційна зона Скадовського району. Розміщення села поряд з Джарилгацькою затокою спонукало розвиток дитячих закладів. Акваторія цього району мілководна, що є сприятливим для організації дитячого відпочинку, серед яких працюють такі дитячі оздоровчі заклади: Позаміський заклад оздоровлення та відпочинку «Крилатий»; Дитячий спортивно-оздоровчий комплекс «Чемпіон»; Дитячий оздоровчий табір «Сучасник»; Дитячий заклад санаторного типу «Ювілейний» приватного багатoproфільного підприємства «Паритет» ; бази відпочину «Чайка» та "Мрія".

Острів-коса Джарилгач розташований у Каркінітській затоці Чорного моря. Покриваючи площу в 62 км², він є найбільшим островом в Україні та Чорному морі взагалі, та найбільшим безлюдним островом Європи. Загальна довжина Джарилгач – 42 км, з яких сам острів становить 23 км. Його ще називають “Українські Мальдіви” та визначено як резервну територію для організації тривалого відпочинку та туризму [36].

Найбільш повне та оптимальне задоволення потреб туристів досягається за рахунок розгалуженої системи засобів розміщення, які проходять процедури перевірки відповідності міжнародним стандартам та правилам обов'язкової сертифікації готелів та служб громадського харчування. В Скадовському районі працює 42 готелі, з них у м. Скадовськ – 10 [35].

Важливим транспортним центром району є Скадовський морський торговельний порт, який має поромну переправу з турецьким містом Зонгулдак, що стає важливим засобом розширення зв'язків із зовнішнім світом. Територією району, також, проходить автошлях Е97, яка з'єднує обласний центр з іншими містами нашої держави.

3.2.3 Білозерський район

Білозерський район розташований у південно-західній частині Херсонської області, у межах Причорноморської низовини (рис.3.6). Район поділений на дві частини обласний центр – південну і північну. З півдня та сходу район омивають води Дніпро-Бузького лиману і Дніпра, на північному сході – Інгульця, що впадає тут же в Дніпро. На заході простягається степ. Площа території району складає 1,7 тис. км² (6 % від території області). Білозерський район межує з Олешківським та Бериславським районами Херсонської області, а також з Миколаївською областю [40].

Станом на 01 січня 2019 р. населення району становило 68,7 тис. осіб, з них міського – 9,6 тис., сільського – 58,7 тис. осіб.

Рельєф району являє собою рівнину, що має загальний ухил з півночі на південь, і місцеві ухили до балок і улоговин стоку. Північна і центральна частина території господарства рівнинна з невеликою кількістю подів, які є басейнами для збору талих і дощових вод. Поди неглибокі з дуже пологими схилами. Південно-східна і північно-західна частини території нарізані системою балок.

Рис. 3.6 – Карта-схема розташування Білозерського району [41].

Рослинність в Білозерському районі дуже різноманітна. В долині річки Дніпра, а також Інгульця сформувався своєрідний комплекс різних типів рослинності, а саме лісової та чагарникової (вербняки, осокірники, вільшаники), лучної та водно-болотної. Чагарникова рослинність поширюється в плавнях. Болотна рослинність домінує в рослинному покриві плавнів. Трав'яні болота вкривають всі острови і знижені ділянки в дельті Дніпра і Інгульця, всі мілководдя, протоки, єрики, озера, саги (притерасні зниження). Водна рослинність займає величезні площі мілководдя і водотоків. Багато водних угруповань рідкісні, включені до Зеленої книги України. Це формації сальвінії плаваючої, латаття білого, глечиків жовтих, горіха плаваючого [15].

Клімат району помірно континентальний та характеризується м'якою малосніжною зимою (середні температури зимових місяців $-1 - -3^{\circ}\text{C}$) і спекотним посушливим літом (середні температури $+22 - +23^{\circ}\text{C}$, максимальні – більше 40°C). Кількість опадів, що випадають на протязі року у середньому складає від 330 до 380 мм. Зима м'яка та малосніжна з дуже частими відлигами та дощами. Сніговий покрив неглибокий і нестійкий, за зиму тривалість залягання снігу коливається від 20 до 30 днів.

Гідрографічна сітка району представлена із природних об'єктів – озера Біле, Безмен, та 12 річок (найбільші р. Дніпро та р. Інгулець), водами Дніпровсько-Бузького, Інгулецького, Понятівського лиманів. Із штучних водойм: ставки, зрошувальні канали, та болота.

Ґрунтовий покрив на території району переважно представлений темно-каштановими ґрунтами в комплексі з солонцями, які займають біля 70 % ріллі.

Корисні копалини на території Білозерського району представлені переважно родовищами вапняку, серед яких виділяють Тягинське родовище (запаси 22,47 тис. м³), Дар'ївське родовище (запаси 920 тис. м³), Інгулецьке родовище (запаси 828 тис. м³), Чорнобаївське родовище (запаси 780 тис. м³), Микільське родовище (запаси 408 тис. м³), Федорівське родовище (запаси 3537 тис. м³). Також, виділяють корисні копалини району, такі як: щебінь, пісок, мінеральні води.

Природно-заповідний фонд Білозерського району представлений 11 об'єктами, які в залежності від їх екологічної, історико-культурної та наукової цінності, мають загальнодержавне або місцеве значення і має загальну площу 4124,5 га, серед яких [33]:

- 3 заказника загальнодержавного значення: ландшафтний заказник «Олександрівський», ландшафтний заказник «Станіславський», лісовий заказник «Бакайський». Загальна площа яких становить 2075 га;
- 4 заказника місцевого значення: ботанічний заказник «Інгулецький лиман», загальнозоологічний заказник «Бакайський жолоб», ботанічний заказник «Софіївський», ботанічний заказник «Широка балка». Загальна площа яких становить 2040 га;
- 4 пам'ятки природи: Білозерські джерела, «Федорівська печера», «Микільське поселення змій», «Понятівське поселення змій». Загальна площа яких становить 9,54 га.

Білозерський район Херсонської області – один з найбагатших регіонів Херсонщини за кількістю та різноманітністю пам'яток археології. Більшість пам'яток археології на цій території представлена поховальними комплексами – курганами. Усього археологічних пам'яток – 154 кургани, 8 поселень, 4 городища, 2 ґрунтові могильники – знаходяться на державному обліку (рис. 3.7).

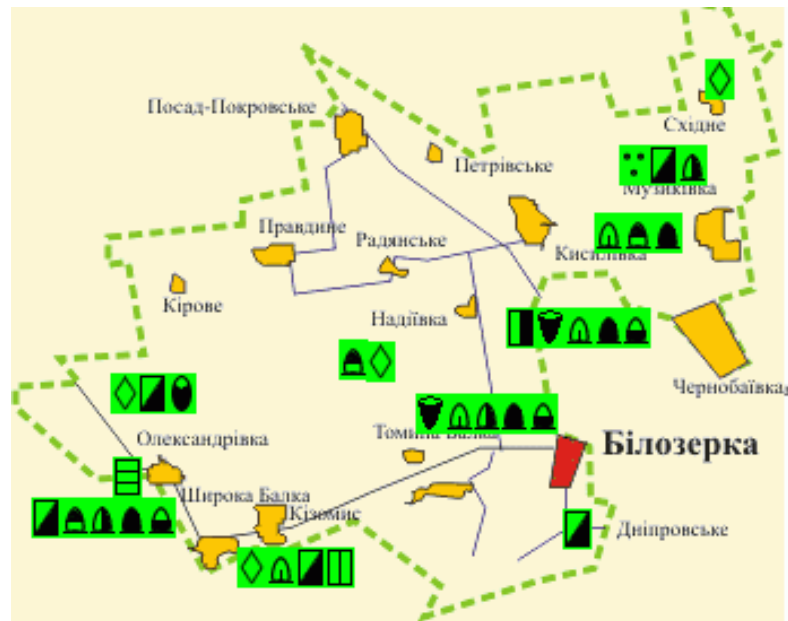

Рис. 3.7 – Археологічні пам'ятки Білозерського району:

▲ - кургани з похованнями епохи бронзи; ▲ - кургани з похованнями скіфських часів; ▲ - кургани з похованнями сарматів; ▲ - кургани з похованнями кочовиків XI-XIII ст.; ◆ - селища епохи бронзи; ▲ - кургани з похованнями епохи міді; ▼ - кам'яні скульптури кочовиків XI-XIII ст.; ■ - скарб істрійських монет V-IV ст. до н.е.; ■ - селища скіфських часів; ■ - селища періоду Київської Русі; ■ - безкурганні могильники скіфських часів; ■ - селища пізньоскіфських часів; ■ - селища перших століть н.е [42].

Білозерський район, який територіально знаходяться близько до обласного центру, лежить на річці Дніпро, що і сприяло розвитку тут рекреації та туризму.

На території Білозерського району розташовано 3 комфортабельні заклади, які надають комплексні види відпочинку, а саме: комплекс рибалки і відпочинку «Дельта Дніпра» у Дніпровському, садиба зеленого туризму

«Рибальський стан» у Велетенському, риболовля та еко-клуб «Саваж» у Кізомисі. Також, функціонує 5 сільських садиб (с. Новотягінка, с. Олександрівка), власники яких пропонують туристам послуги нічліжного, гастрономічного, екскурсійного й відпочинково-розважального обслуговування. На території району є 2 сквери, 1 пляж та 98 майданчиків цільового призначення.

На території району сформовано досить розвинену інфраструктуру автомобільних доріг, за допомогою якої налагоджено автобусне сполучення фактично з усіма населеними пунктами району та області. Автомобільних шляхів – 351,6 км (з твердим покриттям – 316 км). Територію району перетинає автомагістраль Е58 (Ростов-на-Дону – Рені), яка з'єднує обласний центр м. Херсон з іншими містами нашої держави.

3.2.4 Генічеський район

Генічеський район розташований у крайній південно-східній частині Херсонської області, в межах Причорноморської низовини. Площа території району складає 3,0 тис. км² (10,5 % від площі області). Омивається водами Азовського моря, Утлюцького лиману та озера Сиваш – на півдні, на півночі межує з Якимівським районом Запорізької області, на північному заході – з Іванівським та Новотроїцьким районами Херсонської області, на півдні – з Джанкойським та Ленінським районами Автономної Республіки Крим (рис. 3.8). Станом на 01 січня 2019 р. населення району становило 58,4 тис. осіб, у тому числі: сільське – 33,1 тис. осіб, міське – 25,3 тис. осіб [43].

Рельєф являє собою рівнинну, з численними замкнутими зниженнями (подами).

Клімат району є приморським, помірно-континентальним та степовим, що характеризується сонячним дуже теплим літом і м'якою, але вітряною зимою. Кліматичний режим району є одним із лікувальних факторів. Кліматичні умови території відрізняються відносно високими літніми

температурами повітря, великою тривалістю безморозного та вегетаційного періодів, короткою зимою, недостатнім зволоженням та досить частими засушливими періодами. Це найбільш посушлива, добре забезпечена теплом частина області. Пересічна температура січня $-3,1^{\circ}\text{C}$, липня - $+23,7^{\circ}\text{C}$. Період з температурою понад $+10^{\circ}\text{C}$ становить 185 днів. Тривалість періоду з середньодобовими температурами вище 15°C становить 145 – 150 днів [44].

Рис. 3.8 – Карта-схема розташування Генічеського району [45].

Гідрографічна сітка району представлена із природних об'єктів – 44 озера та 153 ставка. Із штучних водойм на території району знаходяться ставки, зрошувальні канали, колектори та Ярошинське водосховище.

Грунтовий покрив на території району є дуже різноманітним. На плато широке розповсюдження мають лучно-каштанові глеюваті та темно-каштанові солонцюваті легко глинисті фунти. По мірі помірного пониження по Сивашів і Азовського моря засоленість ґрунтів збільшується змінюючись від слабо засолених до сильно засолених і солонцюватим. В районі Сивашу і

узбережжі Утлюцького лиману ці ґрунти переходять у загальний масив солончаків [44].

Територія Генічеського району має значні запаси природної сировини, які представлені головним чином нерудним комплексом – природні будівельні матеріали для виробництва цегли та черепиці (четвертинні суглинки і глини, піски).

Окрім того, прилегла територія до Генічеська, а саме, приморська частина Генічеського району багата на бальнеологічні рекреаційні ресурси. На території району бальнеологічні ресурси представлені переважно мінералізованими водами з вмістом мікрокомпонентів йоду, броду, бору, кремнієвої кислоти, сірководню, та інші. Тут розвідано Північно-Сиваське родовище йодо-бродних, термальних, хлоридно-натрієвих, високомінералізованих підземних вод. Їх запаси складають 33,6 тис. м³/добу [44].

Поміж інших корисних копалин слід відмітити невичерпні ресурси хімічної сировини, що утримує ропа озер, серед яких кухонна сіль, хлористий магній і брод, глауберова сіль, грязь та інші [44].

Природно-заповідний фонд Генічеського району представляє Азово-Сиваський національний природний парк площею 52154 га (в тому числі суша – 8469 га, акваторія – 43685 га), що розташований неподалік від міста Генічеськ на великому безлюдному острові Бірючий [33]. Тваринний світ острова надзвичайно багатий, характерними представниками фауни на острові є дикий кабан, кулан, благородний олень та муфлон. Також, до складу національного парку входять землі на узбережжі знаменитого «Гнилого моря» – затоки Сиваш. Це одне з п'яти екстримально засолених водоймищ земної кулі. Сиваш можна порівняти хіба що з Великим Солоним озером у Північній Америці, затокою Кара-Богаз-Гьол на Каспії, затокою Шарк у Австралії та Мертвим морем у Палестині.

Більшість пам'яток археології на території Генічеського району представлено поховальними комплексами (курганами). Археологічні фунтові

могильники та місця довготривалих поселень землеробів на території Генічеського району не виявлено. Усі стоянки та стійбища є місцями короточасних зупинок мисливців та скотарів (рис. 3.9).

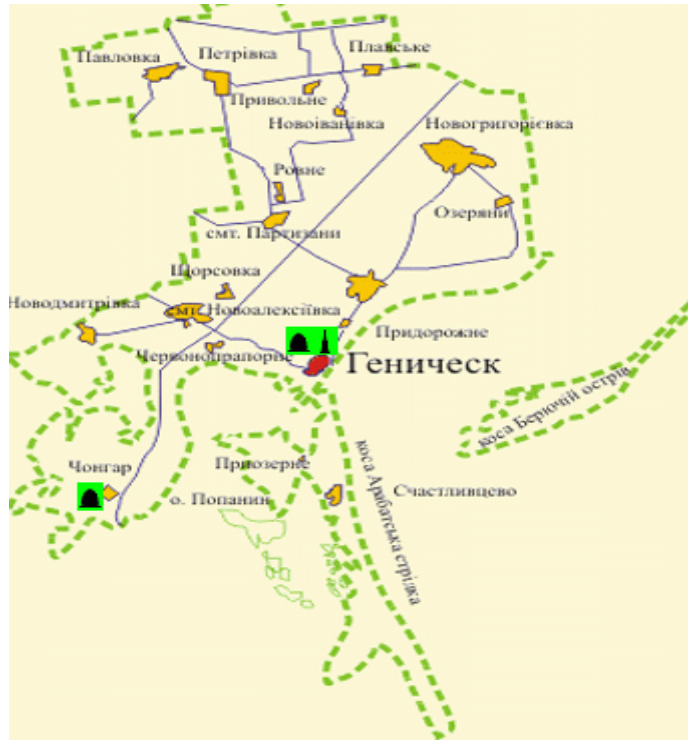

Рис. 3.9 – Археологічні пам'ятки Генічеського району:

■ - кургани з похованнями епохи бронзи; ■ - стела з сарматськими знаками [46].

Культурно-освітню роботу на території Генічеського району здійснюють 17 будинків культури, 9 клубів, 2 кінотеатри, 38 бібліотек, відділ Херсонського краєзнавчого музею і 40 музеїв і музейних кімнат на громадських засадах.

В Генічеському районі знаходиться сакральний комплекс – Церква Різдва Богородиці. Вона була збудована при чоловічому монастирі в Генічеську в 1905 р. Архітектурний фасад візантійського стилю зберігся навіть незважаючи на те, що в радянські часи церкву використовували як зерносковище і як спортзал.

Рекреаційна зона Генічеського району відноситься до числа кращих лікувально-оздоровчих територій світу. Сприятливий клімат та повітря,

насичене сиваським випаровуванням, наявність лікувально-термальних вод на Арабатській Стрілці дозволяє розбудову лікувальних та інших закладів тимчасового перебування.

На території району розташовано 82 заклади оздоровлення на 18 тис. ліжок-місць, з них 65 баз відпочину (пансіонатів) на 11,5 тис. ліжок-місць, 17 дитячих закладів оздоровлення на 6,6 тис. ліжок-місць та бальнеологічний лікувальний заклад «Гаряче джерело» на 600 відвідувань на добу [47].

Генічеський район має вигідне транзитне розташування, що робить його привабливим для інвестування. З півночі на південь район перетинає міжнародна автомобільна дорога М-26 Харків – Сімферополь – Севастополь (65 км) та залізничні шляхи Придніпровської залізниці сполученням «Північ – Крим» (пряме сполучення з АР Крим та країнами СНД). Загальна протяжність автомобільних доріг району становить 350,15 км [48].

У місті Генічеськ розташовано порт, який дозволяє здійснювати вихід до країн причорноморського басейну та до країн басейну Каспійського моря. Але підприємство тривалий час не здійснює господарську діяльність [48].

3.2.5 Голопристанський район

Голопристанський район розташований у крайній південно-західній частині Херсонщини, у межах Присиваської низини (рис. 3.10). З півдня його омивають води Чорного моря, із заходу та півночі – Дніпро-Бузького лиману та Дніпра, а на схід простягаються розлогі степи. Площа району складає 341,130 тис. га (12 % від площі області). Станом на 01 січня 2019 р. чисельність населення становило 61,881 тис. осіб.

Клімат району є помірно жаркий, посушливий степовий із сухим літом та малосніжною зимою. Клімат сприятливий для туризму, кількість сонячного світла в середньому припадає приблизно від 2000 до 2700 год/рік. Середньорічна кількість опадів становить 345 мм. Середня температура повітря становить 8 °С – 12 °С. Літо триває близько 5 – 5,4 місяців на рік.

Середня температура повітря влітку $+28^{\circ}\text{C}$, мінімальна температура повітря влітку $+15^{\circ}\text{C}$, максимальна $+39^{\circ}\text{C}$. Температура води від $+20^{\circ}\text{C}$ до $+26^{\circ}\text{C}$. Тривалість купального сезону становить 3 – 3,5 місяці. Осінь маловолога, з частими заморозками та різкими перепадами температури вночі та зранку $0 - +2^{\circ}\text{C}$, вдень $+12^{\circ}\text{C}$, $+17^{\circ}\text{C}$. Зима, як правило, малосніжна, опади у вигляді дощу, часті ожеледиці. Температура повітря взимку коливається від -5°C до -25°C . Вегетативний період триває від 210 до 220 днів. Переважні вітри північно-східних напрямків [49].

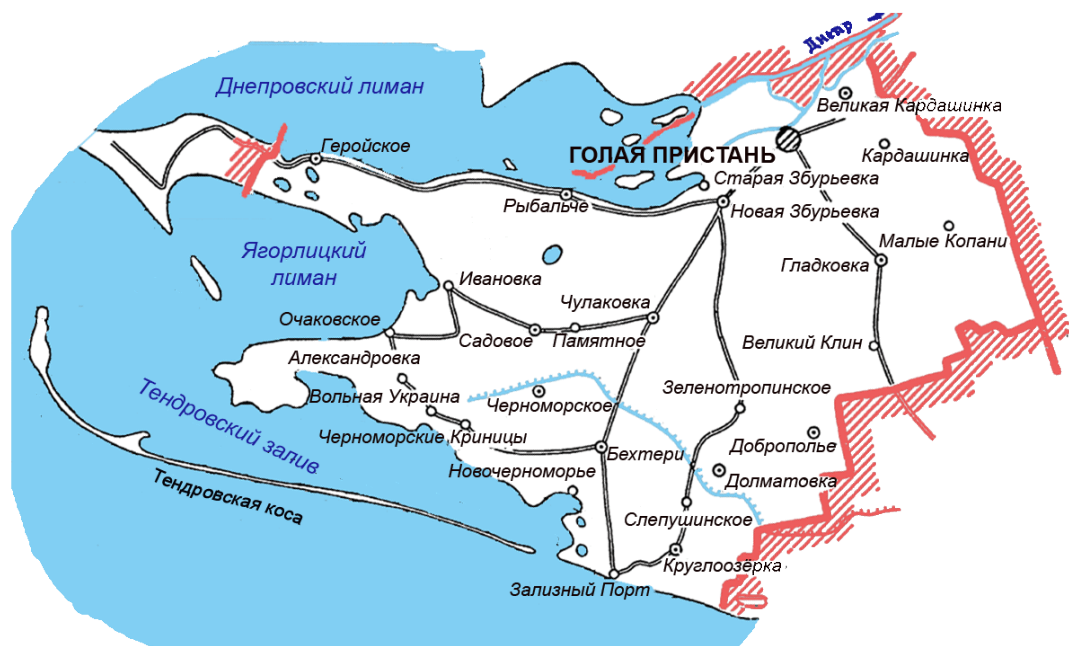

Рис. 3.10 – Карта-схема розташування Голопристанського району [50].

Гідрографічна сітка Голопристанського району представлена із природних об'єктів, з яких 472 озера загальною площею 4,3865 тис. га, лимани та затоки (Збур'ївський лиман, Кардашинський лиман та затока Глаголь), 11 річок (найбільші з них Дніпро, Конка, Чайка, Солониха). Із штучних водойм налічується 137 ставків, які використовуються для зрошення земель та для розведення риби. Загальна площа штучних водойм складає 2016,25 га.

Ґрунтовий покрив відносно однорідний, що обумовлено обмеженими розмірами і її геоморфологічними особливостями. У переважній частині території району, а це близько 50 %, ґрунтовий покрив представлений дерново-глибокими неоглеєнними глинисто-піщаними ґрунтами, темно-каштанові солонцюваті ґрунти – близько 30 %, солонці лучно-степові – близько 15 %, а болотні ґрунти – близько 5 % території [49].

Природно-заповідний фонд Голопристанського району станом на 01 січня 2020 р. має в своєму складі 24 території та об'єктів, з них 3 об'єкта загальнодержавного значення та 18 об'єктів місцевого значення, також в межах території району знаходяться Національний природний парк «Олешківські піски», Чорноморський біосферний заповідник та півострів Ягорлицький Кут [33].

Культурну спадщину місцевості Голопристанського району представляють здебільшого об'єкти археології, пам'ятки історії та монументального мистецтва місцевого значення (рис. 3.11).

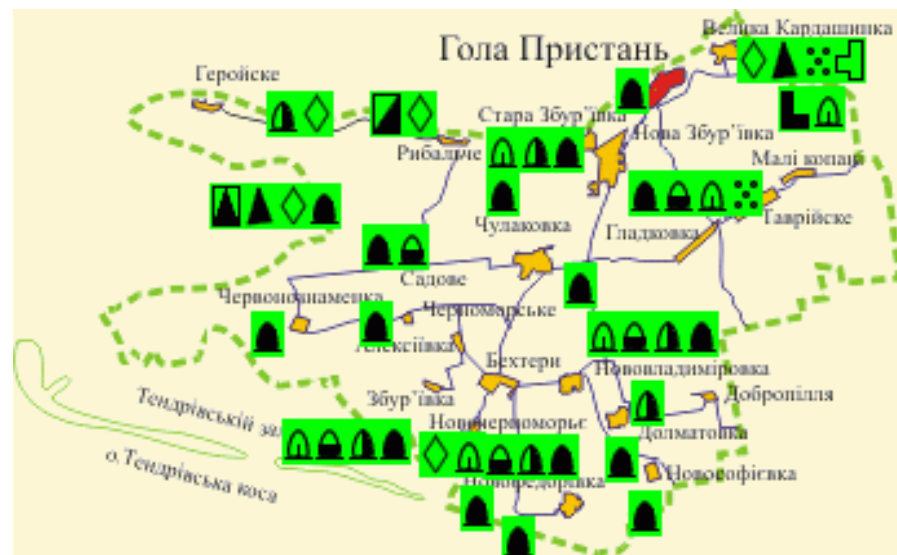

Рис. 3.11 – Археологічні пам'ятки Голопристанського району:

■ - кургани з похованнями епохи бронзи; ■ - кургани з похованнями скіфських часів; ■ - кургани з похованнями сарматів; ■ - кургани з похованнями кочовиків XI – XIII ст.; ■ - селища епохи бронзи; ■ - селища скіфських часів; ■ - селища епохи неоліту; ■ - скарби епохи бронзи; ■ - майстерня кременевих виробів епохи неоліту; ■ - бронзообробні майстерні епохи бронзи; ■ - грецьке (античне) селище [51].

На території міста Гола Пристань розміщені 16 об'єктів культурної спадщини, серед яких пам'ятник Т.Г. Шевченку, будинок, де розміщувався госпіталь Дунайської військової флотилії, пам'ятний камінь на честь 100-річчя заснування санаторію «Гопри», будинок школи, в якій вчився П.О. Покришев, пам'ятник на честь земляків, пам'ятний камінь на честь 2-ї гвардійської армії, пам'ятний знак на честь загиблих під час війни вчителів та учнів, пам'ятний знак жертвам фашизму, Алея Героїв, Аджигольський маяк (1910 р.) [49].

Серед місць історичних подій виділяють: будинок міськради, у якому у 1902 р. здійснено бездротовий радіозв'язок між Херсоном та Голою Пристанню на апаратах Попова-Дюкрете; набережну, яка розташована на місці, де на початку XVIII ст. козаками Запорізької Січі був заснований Голий Перевіз, і де був один із пунктів на шляху прямування козацької пошти із Січі в Кінбурн та Прогноївську паланку (Голопристанський район) через Олександрівський Шанець (Херсон).

Палацово-паркові ансамблі представлені масонським храмом в селі Круглоозерк.

Культурно-освітню роботу на території Голопристанського району здійснюють 37 бібліотек, 39 закладів клубного типу, 6 музеїв, 18 будинків культури, 21 сільський клуб, 35 клубів за інтересами, 3 дитячі музичні школи та одна дитяча мистецька школа. Музеї району орієнтовані, в основному, на мешканців. Роботи з їх адаптації для потреб туристів не проводяться.

В Голопристанському районі переважає курортно-оздоровча діяльність, що визначається наявністю лікувальних грязей озера Соляного, узбережжям Чорного моря, цілющим приморсько-степовим кліматом та наявністю лісових насаджень.

Рекреаційна зона району включає в себе місто Гола Пристань, села Залізний Порт і Приморське.

Район вигідно сполучений водним і автомобільним шляхами з обласним центром, районними центрами області, узбережжям Чорного моря

та регіонами України. Відстань районного центру від м. Херсона – 45 км автошляхом, 18 км – водним.

3.3 Методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів

На сьогоднішній час питанням оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу регіонів та окремих туристичних районів в умовах загострення конкурентної боротьби на світовому та внутрішньому туристичних ринках приділяють все більшої уваги. Для вирішення окресленого завдання існує декілька груп методів, кожен з яких має свою інформаційну основу, переваги, недоліки і можливості використання в практичній діяльності.

Психолого-естетична оцінка полягає у вивченні впливу рекреаційно-туристичного ресурсу на психологічний стан відпочиваючого. Така оцінка території враховує: міру контрастності, пейзажну насиченість, лісистість території, екзотичність, унікальність [28].

Комплексним показником психолого-естетичної цінності об'єкта є атрактивність (привабливість). Для її оцінки широкого розповсюдження набув метод експертних оцінок, що полягає в об'єднанні критеріїв оцінки, за допомогою яких можна визначити ступінь атрактивності. Найбільш поширеною для цієї методики є бальна оцінка рекреаційно-туристичних якостей об'єкту (території) та особливостей їх поєднання. Математичне підґрунтя цього методу дає можливість зменшити суб'єктивізм, хоча його не можливо повністю уникнути, адже у дослідників різні смаки [28].

Наступна група оцінок – це технологічна, яка досліджує взаємодію людини і природного середовища через «технологію» рекреаційно-туристичної діяльності. Така оцінка включає два аспекти: можливості для реалізації того чи іншого виду туристичної діяльності та перспективи інженерно-будівельного освоєння території [27]. Прикладом методичних рекомендацій для визначення рекреаційної ємності є методичні рекомендації по визначенню максимального рекреаційного навантаження природних

комплексів і об'єктів у межах природно-заповідного фонду України за зонально регіональним розподілом, створені спеціалістами державної служби заповідної справи [52].

Ємність вимірюється у людино-день/га і означає, що на протязі всього комфортного періоду на ділянці площею 1 га щоденно по 8 год. (прийнятий світловий день) відпочиває один чоловік. Основою для вказаної методики є визначення ступеня стійкості природних територіальних комплексів (ПТК) до рекреаційного навантаження та стадія рекреаційної дигресії [28].

Позитивним є те, що дана методика враховує сучасні стадії рекреаційної дигресії і дозволяє на їх основі розрахувати можливе навантаження на ПТК. Хоча є ряд недоліків, зокрема, не враховується функціональне зонування у природно-заповідних об'єктах. За цією методикою високе навантаження можливе і у перезволожених територіях, які здебільшого є важкодоступними і тому не можуть використовуватись [28].

Третім типом оцінок є медико-біологічний метод, що визначає вплив природних факторів на організм людини. За допомогою такої оцінки проводять дослідження кліматичного ресурсу.

Виділяється також кадастрову оцінку, яка здійснюється офіційними установами і містить систематизовані зведені відомості про території, призначені для організації туристичної діяльності, відпочинку і відновлення здоров'я людини. Кадастрова інформація доповнюється й іншими характеристиками, такими як оцінка ступенів складності маршрутів та їх доступності для різних груп туристів, віддаленості від головних промислових, транспортних, культурних центрів тощо. Прикладом кадастрової оцінки є створення паспортів туристичних об'єктів [53].

Сьогодні значного поширення серед досліджень рекреаційно-туристичних ресурсів набула бальна оцінка, яка застосовується у тих випадках, коли будь-яке явище чи ресурс не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизному його оцінюванні, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища. Також, за допомогою вказаної методики

можна провести рейтинг забезпечення різних територій рекреаційно-туристичними ресурсами. [28].

В роботі, ми використали методику оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів адміністративних районів Херсонської області за відповідними балами, так звана «бальна» оцінка. Ця методика була розроблена авторським колективом за керівництвом проф. В.С. Кравціва, вона основана на здійсненні оцінки культурно-історичних ресурсів, але була адаптована та спрощена О. Клапчук для комплексної оцінки за трьома групами рекреаційно-туристичних ресурсів (природні рекреаційно-туристичні, історико-культурні, соціально-економічні (інфраструктурні)), що включають 39 різноманітних показників [54, 55].

До природно рекреаційно-туристичних ресурсів віднесено: ландшафтне різноманіття, лісистість, водозабезпеченість, водоймища, оптимальні для рекреації позитивні температури, холодний період, плювіальний режим та сніговий покрив. Таким чином, ця група об'єднує водні, лісові та кліматичні ресурси. Оцінка кожного об'єкта проводилась у п'ятибальній системі, наприклад, якщо лісистість адміністративного району становить 10 %, то йому присвоювався 1 бал; 10 – 20 % – 2 бали; 20 – 30 % – 3 бали; 30– 50 % – 4 бали; більше 50 % – 5 балів [54].

До культурно-історичних ресурсів відносять наступні підгрупи: археологічні об'єкти; меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами і бойовими діями та культурними традиціями; пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури; пам'ятки архітектури та містобудування; пам'ятники оборонного будівництва; сакральні споруди або культові споруди; пам'ятки народної архітектури; громадські споруди; палацово-паркові ансамблі [28].

До соціально-економічних ресурсів відносять: готелі та інші заклади для тимчасового проживання; санаторно-курортні заклади; об'єкти ресторанного господарства; транспортна інфраструктура. Попри значний

перелік досліджуваних ресурсів методика не враховує всі соціально-економічні ресурси, в тому числі й трудові, інформаційні та інші.

Оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів здійснюється за допомогою підрахунку коефіцієнта пізнавальної цінності (K_p), що дорівнює відношенню суми отриманих балів оцінки району до максимально можливої кількості балів у цьому районі [55].

$$K_p = \frac{\sum A}{\sum A_{\max}} ; \quad (3.1)$$

де: $\sum A$ – сума балів пізнавальної цінності території; $\sum A_{\max}$ – максимально можлива сума балів за шкалою бальної системи оцінок.

Виходячи із значення K_p , можна провести наступне ранжування рівнів пізнавальної цінності [55]:

- 0,86 – 1,00 – унікальні;
- 0,65 – 0,85 – високоатрактивні;
- 0,45 – 0,64 – середньоатрактивні;
- 0,25 – 0,44 – малоатрактивні;
- менше 0,25 – неатрактивні.

Попри цінність представленого методу оцінки, варто звернути увагу на деякі його недоліки, зокрема на те, що він дає нам загальне уявлення про туристичну цінність ресурсів, а коли йде мова про організацію конкретного виду туризму, виникає потреба у більш детальному оцінюванні різноманітних ресурсів. Часто бальний підхід застосовують, коли мають справу з різноманітними об'єктами, проте оцінити їх треба за загальною шкалою. Зрозуміло, що бальний підхід відзначається своєю суб'єктивністю, але сьогодні це один із найбільш поширених методів оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів [28].

3.4 Результати оцінки туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів Херсонської області

Дослідження здійснювалося у два етапи: збір опублікованих і неопублікованих джерел про рекреаційно-туристичні ресурси Херсонської області та визначення критеріїв, потім проводилася оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів окремих районів Херсонської області. Рекреаційно-туристичні ресурси оцінювалися за 39 показниками методом визначення критеріїв у межах 5 груп, тобто від 1 до 5 балів (1 – дуже низька; 2 – низька; 3 – середня; 4 – висока; 5 – дуже висока) (додаток).

Значення блокових коефіцієнтів та середнього коефіцієнта пізнавальної цінності рекреаційних територій за районами Херсонської області відображені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Результати розрахунку коефіцієнта пізнавальної цінності за кожним туристично-рекреаційним ресурсом для кожного адміністративного району

Район	Туристично-рекреаційні ресурси			Коефіцієнт пізнавальної цінності
	природні	культурно-історичні	соціально-економічні	
Голопристанський	0,55	0,40	0,51	0,49
Скадовський	0,48	0,43	0,64	0,52
Каланчацький	0,57	0,40	0,51	0,49
Генічеський	0,51	0,50	0,76	0,59
Білозерський	0,34	0,55	0,45	0,44

Бальна оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів по районах Херсонської області вказує, що, здебільшого, територія є середньоатрактивною з точки зору придатності рекреаційно-туристичних ресурсів для туризму. Хоча слід відзначити, що три адміністративні райони є середньоатрактивними і один район (Генічеський) є наближеним до

показника високоатрактивності. Тому території цих районів потрібно у повній мірі використовувати для розвитку туризму, а особливо лікувально-оздоровчого.

Отже, в Херсонській області налічуються райони де є значні резерви для розширення рекреаційної діяльності. Здійснена нами оцінка показує не тільки різноманітність, неоднорідність та нерівномірне розміщення рекреаційних ресурсів, але й залежність стану їхнього використання, від соціально-економічних умов, які стимулюють або обмежують його [27].

Херсонська область має приблизно 15,5 % усіх українських морських пляжів, а приймає тільки 5 % рекреантів які відпочивають на морському узбережжі і 2,5 % в інших місцях області. Вже це свідчить про великий нереалізований потенціал використання рекреаційно-туристичних ресурсів в області [26].

Херсонська область посідає шосте місце в Україні по забезпеченості рекреаційними ресурсами на душу населення, і при цьому 22 місце за ефективністю їх використання. За показниками природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів Херсонська область уступає лише АР Крим і Закарпатській області [26].

До основних проблем, які впливають на розвиток рекреаційної діяльності в Херсонській області, відносяться [29]:

- короткий період туристичного сезону. Враховуючи, що фактична тривалість літнього сезону становить 3,5 місяці, туристичні об'єкти навантажені лише не більше 2 місяців, а це вказує що галузь працює менше ніж на 50 % своєї потужності;
- низький рівень розвитку сучасної туристично-інформаційної інфраструктури та індустрії гостинності міста та області: невідповідність туристичної інфраструктури та послуг сучасним вимогам технічної та функціональної якості;
- неналежна поінформованість потенційних туристів про можливості використання наявних туристичних ресурсів, недостатній рівень розвитку туристичної діяльності на об'єктах історико-культурної

спадщини та територіях, інших туристично-привабливих об'єктах тощо;

- недостатнє маркетингове просування туристичного продукту на українському та міжнародному туристичних ринках: недосконалість та низька ефективність маркетингової політики у сфері туризму;
- слабка рекламна політика щодо можливостей, туристичного потенціалу міст та області;
- відсутність туристичних операторів, які безпосередньо та цілеспрямовано працюють на внутрішній туризм;
- занедбаний стан пам'яток архітектури;
- недосконалість статистики туристичної галузі;
- незадовільне транспортне забезпечення. Основний обсяг перевезень туристів здійснюють автотранспорт та залізниця (85 % і 15 %).

В області підтримуються найінтенсивніше у плані перевезень туристів автошляхи: Херсон – Генічеськ, Херсон – Каховка, Херсон – Асканія-Нова, Херсон – Скадовськ – Лазурне – Залізний Порт. Також, існує потенціал використання річкового транспорту у плані перевезень, але занедбаний стан інфраструктури річморвокзалу не дає можливості використовувати її у туристичних цілях.

Для покращення рекреаційної діяльності в Херсонській області, можливо, запропонувати наступне [29]:

- створення на території області сучасної туристичної інформаційно-навігаційної системи це, насамперед, знакування і маркування туристичних маршрутів, встановлення інформаційних дорожніх знаків за європейськими стандартами, створення туристично-інформаційних центрів, облаштування відпочинкових і сервісних зон на туристично-привабливих об'єктах, що дозволить підвищити рівень поінформованості громадян України та іноземних гостей про

привабливі туристичні атракції Херсонщини, безпеки туристів у регіоні, індустрії гостинності області;

- належне інфраструктурне облаштування наявних рекреаційно-туристичних ресурсів області для забезпечення високих стандартів та безпеки туризму, підвищення рівня обслуговування та якості надання туристичних послуг, розвитку сучасної індустрії гостинності;
- формування сталого позитивного іміджу серед потенційних туристів та розповсюдження пропозицій і відомостей щодо рекреаційно-туристичного потенціалу області серед цільової аудиторії (організація та проведення рекламно-інформаційних турів для представників туристичних компаній);
- приділити увагу використанню лікувального потенціалу області, досліджувати можливість використання лікувальних грязі, термальних та мінеральних вод;
- сприяти розвитку фестивального, наукового туризму у період міжсезоння, щоб посприяти розвитку туристичної діяльності;
- підтримувати історико-культурні та природні об'єкти області в належному стані для потреб рекреаційно-туристичної галузі;
- визначити перспективні екскурсійні об'єкти області;
- розробити програму використання об'єктів природно-заповідного фонду для потреб рекреаційно-туристичної галузі.

В даний час туристична галузь Херсонської області з її привабливим інвестиційним кліматом у зонах перспективних для розвитку туризму є стратегічним вектором розвитку регіону, яка має всі передумови для інтенсивного розвитку як внутрішнього, так і іноземного туризму.

ВИСНОВКИ

Херсонська область – унікальна природна територія, яка має природно-заповідний фонд і відноситься до регіонів України із задовільною екологічною обстановкою. Незважаючи на це, охорона та використання природних ресурсів в області характеризується як незадовільне і має тенденцію до погіршення.

Крім існуючих в області проблем, таких як забруднення басейну р. Дніпро, акваторії Азовського, Чорного морів неочищеними стічними водами, проблеми поводження з твердими побутовими відходами, накопичення непридатних до використання засобів хімічного захисту рослин, руйнування берегової смуги Чорного моря, порушення гідрологічного режиму малих річок області, підтоплення земель і населених пунктів області, проблема природно-заповідного фонду, забруднення навколишнього природного середовища викидами колишнього ПрАТ «Кримський Титан» в населених пунктах прилеглих до окупованої АР Крим, з'явилися і нові сучасні екологічні проблеми Херсонської області, які в свою чергу погіршують вже існуючі проблеми.

Екологічний стан територій Херсонщини безпосередньо впливає на розвиток туристично-рекреаційної діяльності в області.

За результатами проведеної нами оцінки туристично-рекреаційних ресурсів можна зробити узагальнюючі висновки щодо туристично-рекреаційної привабливості Херсонської області. Як показали результати дослідження, Херсонщина посідає одне з провідних місць серед регіонів України за рівнем забезпеченості цінними природно-рекреаційними та історико-культурними ресурсами, здатними генерувати значний інтерес вітчизняних та іноземних туристів. Область має вигідне геополітичне розташування, комфортні мікрокліматичні умови, різноманітний ландшафт, унікальну флору та фауну, багату історико-культурну, архітектурну

спадщину, розвинену мережу транспортного сполучення, достатні людські ресурси. Усі ці переваги сприяли формуванню у регіоні потужного рекреаційно-туристичного комплексу, розвиток якого останніми роками характеризується динамічним зростанням основних показників діяльності, які якісно впливають на загальну соціально-економічну ситуацію.

Проте, туристична діяльність за регіонами Херсонщини розвинена нерівномірно, оскільки існує різниця у наявних туристичних ресурсах, а отже і інфраструктурі туризму. Для оцінки нами було обрано п'ять приморських районів Голопристанський, Скадовський, Каланчацький, Генічеський, Білозерський.

Бальна оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів по районах Херсонської області вказує, що, здебільшого, територія є середньоатрактивною з точки зору придатності рекреаційно-туристичних ресурсів для туризму. Хоча слід відзначити, що три адміністративні райони (Голопристанський, Скадовський та Каланчацький) є середньоатрактивними і один район (Генічеський) є наближеним до показника високої атрактивності. Тому території цих районів потрібно у повній мірі використовувати для розвитку туризму, а особливо лікувально-оздоровчого.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Регіональна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища Херсонської області у 2019 році». Херсон, 2020. 244 с.
2. Географічне положення Херсонської області. URL: <https://naurok.com.ua/kurs-za-vyborom-hersonschina-rabochaya-tetrad-1813.html>
3. Чорний С., Тищенко Г., Кувавіна Н. Сучасні зміни клімату на Херсонщині. *Натураліст (довкілля)*. URL: <http://proeco.visti.net/naturalist/ecology/clim.htm>
4. Клімат Херсонської області. URL: <http://agrarian-innovations.izpr.ks.ua/index.php/agrarian/article/view/96/77>
5. Агрокліматичний довідник по Херсонській області (1986 – 2005 pp) / ред.: С.М. Мельничука, Т.І. Адаменко. Херсон: Астропринт, 2011. 208 с.
6. Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Біосферний заповідник «Асканія - Нова»: Екотуризм: навч.посіб. К., 2009. С. 267 – 270.
7. Екологічний паспорт Херсонської області за 2021 р. Херсон, 2021. 203 с.
8. Рельєф Херсонської області. URL: <https://mapgroup.com.ua/services/32-dem-ukraine/104-srtm-tsmr-khersonskoj-oblasti>
9. Сімченко С. В. Природно-рекреаційні ресурси території узбережжя Чорного та Азовського морів у межах Херсонської області як один із пріоритетних напрямів розвитку господарства регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. 2015. Вип. 2. С. 108–112.
10. Бальнеологічні ресурси Херсонської області. URL: <https://drabivskagromada.gov.ua/news/1618839230/>

11. Лікувальні озера Арабатської стрілки. URL: <https://omore.city/articles/90514/5-likuvalnih-ozer-arabatskoi-strilki-de-mozhna-provesti-vihidni>
12. Гарячі джерела Херсонщини. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3182876-hersonsina-klice-turistiv-uzimku-pogritisa-v-termalnih-dzerelah.html>
13. Рожеве озеро Херсонської області. URL: <https://tamtour.com.ua/lemuriiske-ozero>
14. Давидов О., Душник І. Рекреаційні ресурси Херсонської області. *Фальцфейнівські читання: зб.наук.пр.* Херсон, 2003. С. 87–90.
15. Природа Херсонської області: фізико-геогр. Нарис / ред. М. Бойко. Київ: Фітосоціоцентр, 1998. 120 с.
16. Андросов В. Екологічні проблеми збереження біорізноманіття на території Херсонської області. *Zoosenosis. Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах: матеріали VIII Міжнар. наук. конф.* Дніпропетровськ, 2015. С. 3–5.
17. Сучасна екологічна ситуація на Херсонщині та можливі шляхи розв'язання проблемних питань. URL: http://eco.ks.ua/ecologic_situation.htm
18. Звіт про стратегічну екологічну оцінку стратегії розвитку херсонської області на період 2021-2027 років. Херсон, 69 с.
19. Лісові пожежі в Херсонській області. URL: <https://ecoaction.org.ua/vijna-i-more.html>
20. Замінованість та засмічення територій Херсонської області. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/extra/mwu5sxghvc/ukraine_war_damaged_nature
21. Екологічні наслідки російського вторгнення в Україну. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/>
22. Нові екологічні проблеми окупованої Херсонщини. URL: <https://bit.ly/3fpwELW>
23. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 4-10 серпня 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39518.html>

24. Масляк П. Рекреаційна географія: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 343 с.
25. Кузик С.П. Географія туризму: навч. посіб. / ред.: М.-во освіти і науки України, Львів нац ун-т. ім І. Франка, Географічний ф.-т. Київ: Знання, 2011. 271с.
26. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: ВПЦ "Київ, ун-т", 2001. 298 с.
27. Стафійчук В.І. Рекреалогія: навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2018. 264 с.
28. Безручко Л.С. Методика оцінки туристичних історико-культурних ресурсів (на прикладі Турківського р-ну Львівської обл.): навчально метод. посіб. / ред. Р.Я. Берест. Львів, 2013. 160 с.
29. Програма розвитку туризму та курортів у Херсонській області на 2019-2021 роки. Затверджена Рішенням XXII сесії обласної ради VII скликання 14.12.2018 р. № 1095. URL: <https://go.kherson.ua/index.php/upravlinnia-kultury/prohrama-rozvytku-turyzmu>
30. Мандруй Херсонщиною. URL: <https://khoda.gov.ua/mandruj-xersonshhinoyu>
31. Василевська Я.В. Туризм як один із факторів розвитку Херсонської області. *Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія «Геологія. Географія»*. 2008. Т. 16. № 3/2. С. 80–86.
32. Карта-схема розташування Каланчацького району. URL: <https://our-travels.info/ost/Goroda/Ukraine/Herson/Kalanchak.php>
33. Природно-заповідний фонд Херсонської області в розрізі територіальних громад. URL: <https://pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-21.html>
34. Археологічні пам'ятки Каланчацького району. URL: <https://krai.lib.kherson.ua/kalanch-arheolog.htm>

35. Паспорт Скадовського району. URL: https://rada.info/upload/users_files/04060134/925cdc2986a1f8b8f148f1ecf56f4e6b.doc
36. Скадовський район. URL: <https://skadovsk-rda.gov.ua/zagalna-harakteristika-rajonu-11-19-31-18-01-2018/>
37. Карта-схема розташування Скадовського району. URL: <https://our-travels.info/ost/Goroda/Ukraine/Herson/Skadovsk.php>
38. Скадовське управління водного господарства. URL: <https://buvrnd.gov.ua/skad.htm>
39. Археологічні пам'ятки Скадовського району Херсонської області: археол. карта. Херсон: Айлант, 2006. 60 с. 23 іл.
40. Херсонське міське громадське об-ня "Ліга-Про". Адміністративно-територіальна реформа: від моделювання до реалізації: інформ. матеріали для Херсон. обл. Херсон: ВАТ "Херсон. міська друк.", 2009. 106 с.
41. Карта-схема розташування Білозерського району. URL: <https://our-travels.info/ost/Goroda/Ukraine/Herson/Belozerka.php>
42. Оленковський М.П. Археологічні пам'ятки Білозерського району Херсонської області: Кат. - довід. Херсон: Айлант, 2004. 76 с. 29 іл.
43. Паспорт Генічеського району. URL: http://genichesk-rda.gov.ua/?page_id=25550
44. Генічеський район. URL: <http://genich-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Poyasnyvalna-II.pdf>
45. Карта-схема розташування Генічеського району. URL: <https://our-travels.info/ost/Goroda/Ukraine/Herson/Genichesk.php>
46. Археологічні пам'ятки Генічеського району Херсонської області: археол. карта. Херсон, 2003. 56 с. 23 іл.
47. Туристичні можливості Генічеського району. URL: http://genichesk-rda.gov.ua/?page_id=5325

48. Програма соціально-економічного розвитку генічеської міської територіальної громади на 2021-2023 роки. URL: <http://genich-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/programa-ser-2021-2023-gromada.pdf>

49. Голопристанський район. URL: https://www.wikiwand.com/uk/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C

50. Карта-схема розташування Голопристанського району. URL: <https://our-travels.info/ost/Goroda/Ukraine/Herson/Gol-Pristan.php>

51. Оленковський М.П. Археологічні пам'ятки Голопристанського району Херсонської області: археол. карта. Херсон: Айлант, 2008. 132 с. 41 іл.

52. Комарчук С.С., Шлапак А.В., Шлапак В.П. Методичні рекомендації щодо визначення максимального рекреаційного навантаження на природні комплекси та об'єкти у межах природно – заповідного фонду України за зонально – регіональним розподілом. Київ: Фітосоціоцентр, 2003. 51 с.

53. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму: навч. посіб. / ред. М.О. Барановський. Ніжин: НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. 264 с.

54. Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери: наукове видання. Львів: НАН України, 1999. 78 с.

55. Клапчук В.М., Клапчук О.О., Клапчук М.В. Методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів Івано-Франківської області для стратегічних потреб розвитку туристично-рекреаційної діяльності. *Карпатський край*. 2013. № 1 (3). С. 119 – 132.

Додаток А

Бальна шкала оцінок рекреаційно-туристичних ресурсів [55]

Природні рекреаційно-туристичні ресурси	Бали, які присвоєно				
	1	2	3	4	5
1. Строкатість ландшафтів					
Якщо адміністративний район лежить у межах 1–2 типів ландшафтів	+				
3–4 типи ландшафтів		+			
5–6 типів ландшафтів			+		
7–9 типів ландшафтів				+	
10 і більше типів ландшафтів					+
2. Строкатість рельєфу					
Якщо адміністративний район розташований в межах одного геоморфологічного району чи типу рельєфу	+				
В межах двох геоморфологічних районів чи типів рельєфу		+			
В межах трьох геоморфологічних районів чи типів рельєфу			+		
В межах чотирьох геоморфологічних районів чи типів рельєфу				+	
В межах п'яти і більше геоморфологічних районів чи типів рельєфу					+
3. Рослинне різноманіття					
Якщо на території району виділяється один тип лісів і угідь	+				
2–3 типи лісів і угідь		+			
4–5 типи лісів і угідь			+		
6 типів лісів і угідь				+	
7 і більше типів лісів і угідь					+
4. Лісистість					
Якщо лісистість адміністративного району становить до 10 %	+				
11–20 %		+			
21–30 %			+		
31–50 %				+	
Більше 50 %					+
5. Ріки (загальна кількість)					
Якщо в межах району до 250 шт. рік	+				
251–500 шт. рік		+			
501–750 шт. рік			+		
751–1000 шт. рік				+	
Більше 1000 шт. рік					+

Продовження додатку А

6. Щільність рік					
Щільність рік до 0,25 км/км ²	+				
0,26–0,50 км/км ²		+			
0,51–0,75 км/км ²			+		
0,76–1,00 км/км ²				+	
більше 1,01 км/км ²					+
7. Водозабезпеченість поверхневими водами					
Якщо показник кількості води місцевого підземного стоку, який припадає на одну людину в середній за водністю рік до 1 тис. м ³	+				
1,1–2 тис. м ³		+			
2,1–3 тис. м ³			+		
3,1–5 тис. м ³				+	
Понад 5 тис. м ³					+
8. Водозабезпеченість підземними водами					
Якщо показник кількості води місцевого підземного стоку, який припадає на одну людину в середній за водністю рік до 0,1 тис. м ³	+				
0,11–0,2 тис. м ³		+			
0,21–0,3 тис. м ³			+		
0,31–0,5 тис. м ³				+	
Понад 0,5 тис. м ³					+
9. Площа водного дзеркала природних водойм					
Якщо площа водного дзеркала у районі становить до 10 га,	+				
11–50 га		+			
51–100 га			+		
101–250 га				+	
Більше 250 га					+
10. Кількість штучних водойм (ставків)					
Якщо кількість ставків у районі становить до 10 шт.	+				
11–50 шт.		+			
51–100 шт.			+		
101–250 шт.				+	
Більше 250 шт.					+
11. Площа водного дзеркала штучних водойм (ставків)					
Якщо площа водного дзеркала у районі становить до 50 га,					
51–100 га					
101–250 га					
251–500 га					
Більше 500 га					

Продовження додатку

13. Холодний (морозний) період					
Якщо на території адміністративного району середня кількість днів із температурою менше 0о С становить менше 80 днів	+				
81–90 днів		+			
91–100 днів			+		
101–110 днів				+	
Більше 110 днів					+
14. Пліувіальний режим					
Якщо на території району показник кількості опадів більше 1000 мм	+				
801–1000 мм		+			
701–800 мм			+		
600–700 мм				+	
Менше 600 мм					+
15. Пліувіальний режим у холодну пору року					
Якщо на території району показник кількості опадів менше 150 мм	+				
151–200 мм		+			
201–250 мм			+		
251–300 мм				+	
Більше 300 мм					+
16. Сніговий покрив					
Якщо висота снігового покриву на території району до 10 см	+				
11–20 см		+			
21–30 см			+		
31–40 см				+	
Більше 40 см					+
17. Бальнеологічні ресурси					
Родовище мінеральних вод або лікувальних грязей, або озокериту			+		
Родовище мінеральних вод та лікувальних грязей (озокериту)				+	
Комплекс бальнеологічних ресурсів (мінеральні води, лікувальні грязі та родовища озокериту)					+
18. Об'єкти ПЗФ					
Природні заповідники, заповідні урочища	+				
Заказники, пам'ятки природи		+			
Регіональні ландшафтні парки			+		
Зоологічні парки, ботанічні сади, парки пам'ятки садовопаркового мистецтва (ППСПМ)				+	
Національні природні парки					+

Продовження додатку А

19. Заповідність території					
Якщо заповідність території менше 1 %	+				
1–5 %		+			
6–10 %			+		
11–15 %				+	
Більше 15 %					+
Культурно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси					
20. археологічні об'єкти					
Стоянки і поселення			+		
Кургани				+	
Городища					+
Пам'ятки архітектури та містобудування					
21. Сакральні комплекси					
Фрагменти культових споруд	+				
Окремі культові споруди		+			
Комплекс культових різностильових споруд			+		
Комплекс стильових споруд				+	
Монастирські комплекси					+
22. Пам'ятки оборонного будівництва					
Частково збережені елементи оборонних споруд	+				
Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів		+			
Повністю збережені елементи, або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва			+		
Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без музейної експозиції				+	
Добре збережені і оновлені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією					+
23. Громадські споруди					
Частково збережені громадські споруди	+				
Середньої збереженості громадські споруди		+			
Добре збережені громадські споруди			+		
Повністю збережені громадські споруди				+	
Реставровані пам'ятки громадських споруд					+
24. Житлові будівлі					
Частково збережені житлові будівлі	+				
Житлові будівлі середньої збереженості		+			
Житлові будівлі добре збережені			+		
Житлові будівля повністю збережені, або реставровані				+	
Окремі вулиці, або групи житлових будівель					+

Продовження додатку А

25. Палацово-паркові ансамблі					
Окремі залишки палацово-паркових ансамблів	+				
Окремі фрагменти палацових ансамблів		+			
Впорядковані фрагменти палацово-паркових ансамблів			+		
Добре збережені палацові ансамблі				+	
Добре збережені і впорядковані палацово-паркові ансамблі					+
Пам'ятки історії та культури					
26. Музеї та музейні експозиції					
Персональні музейні експозиції			+		
Відомчі музеї пам'яток матеріальної культури				+	
Етнографічні музеї та музеї народної архітектури і побуту					+
27. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, бойовими та культурними традиціями					
Пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, бойовими традиціями, що підтверджуються історичними джерелами	+				
Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятні знаки простих форм		+			
Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, що мають високу мистецьку цінність			+		
Групи пам'яток, меморіальні, парки, споруди, дошки, пам'ятні знаки простих форм				+	
Група пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди та пам'ятні знаки, що мають високу мистецьку цінність					+
28. Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячами історії та культури					
Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячами історії та культури, що підтверджуються історичними джерелами	+				
Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури спрощені (з обмеженою інформацією)		+			
Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність			+		
Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури простих форм (з обмеженою інформацією)				+	
Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність					+

Продовження додатку А

Соціально-економічні рекреаційно-туристичні ресурси					
29. Готелі та інші заклади для тимчасового проживання					
Якщо на території району розташовано до 40 таких об'єктів			+		
40–80 шт.				+	
Більше 80 шт.					+
30. Одноразова місткість готелів та інших закладів для тимчасового проживання					
Якщо місткість готелів та інших закладів для тимчасового проживання на території району до 100 місць	+				
100–200 місць		+			
201–300 місць			+		
301–400 місць				+	
Більше 400 місць					+
31. Санаторно-курортні заклади					
Якщо кількість санаторно-курортних закладів на території району до 10 шт.	+				
11–15 шт.		+			
16–20 шт.			+		
21–40 шт.				+	
Більше 40 шт.					+
32. Одноразова місткість санаторно-курортних закладів					
Якщо місткість санаторно-курортних закладів на території району до 300 місць	+				
300–600 місць		+			
601–900 місць			+		
901–1200 місць				+	
Більше 1200 місць					+
33. об'єкти ресторанного господарства					
Якщо кількість об'єктів ресторанного господарства на території району до 25 шт.	+				
26–50 шт.		+			
51–100 шт.			+		
101–200 шт.				+	
Більше 200 шт.					+
34. Щільність автомобільних доріг					
Якщо щільність автомобільних доріг на території району менше 0,20 км/км ²	+				
0,21–0,40 км/км ²		+			
0,41–0,60 км/км ²			+		
0,61–0,80 км/км ²				+	
0,81–1,00 км/км ²					+

Продовження додатку А

35. Автостанції					
1 шт.	+				
2 шт.		+			
3 шт.			+		
4 шт.				+	
5 і більше шт.					+
36. Автозаправні станції					
Якщо кількість автозаправних станцій на території району 1–2 шт.	+				
3–5 шт.		+			
6–10 шт.			+		
11–20 шт.				+	
Більше 20 шт.					+
37. Станції технічного обслуговування автомобілів					
Якщо кількість СТО на території району 1–2 шт.	+				
3–5 шт.		+			
6–10 шт.			+		
11–20 шт.				+	
Більше 20 шт.					+
38. Щільність залізниць					
Якщо щільність автомобільних доріг на території району менше 0,01 км/км ²	+				
0,011–0,03 км/км ²		+			
0,031–0,05 км/км ²			+		
0,051–0,07 км/км ²				+	
Понад 0,071 км/км ²					+
39. Залізничні станції					
Якщо кількість залізничних станцій на території району становить 1–2 станції	+				
3–4 станцій		+			
5–6 станцій			+		
Більше 6 станцій				+	
Якщо на території району розташований залізничний вузол або залізничний вузол зі станціями					+